

Metodologija studentske borbe za **besplatno** obrazovanje

ESPB: ∞

PREDMET: izborni, ali poželjan

PREDUSLOVI ZA POLAGANJE:

Nema preduslova, osim spremnosti na sve.

PREDAVAČI:

A. Vračarić • D. Milosavljević • I. Kovačević •
J. Milovanović • J. Perić • M. Stanić • M. Škobić •
R. Dereta • T. Kurepa • T. Rokić • V. Vuković

Metodologija studentske borbe za besplatno obrazovanje

ESPB: ∞

Uređivanje i grafičko oblikovanje

Ivana Anđelković

Autori

Alexandar Vračarić, Dušanka Milosavljević, Ivana Kovačević, Jovan Milovanović, Julija Perić, Milan Škobić, Milena Stanić, Relja Dereta, Tadej Kurepa, Tara Rokić, Vuk Vuković

Lektura i korektura

Ivan Velisavljević

Fotografije

privatne arhive učesnika/ca protesta i blokada 2006–2014.

Izdavač

Dom kulture Studentski grad

Bulevar Zorana Đinđića 179, 11070 Beograd

+381 11 2691 442 • office@dksg.rs

Za izdavača

Boris Postovnik, direktor

Beograd • septembar 2022.

ISBN-978-86-7933-178-6

Ova publikacija je nastala u okviru projekta “Borbeni seminar: Studentske borbe za pravo na obrazovanje u 21. veku” uz podršku Fondacije za otvoreno društvo, Srbija. Stavovi izneti u ovoj knjizi predstavljaju stavove autora tekstova i ne predstavljaju nužno stavove Doma kulture Studentski grad niti Fondacije za otvoreno društvo, Srbija.

Sadržaj

- 6** Reč urednice
- 13** Pogled u prošlost za budućnost
Ograničenja i pouke studentskih borbi za dostupno obrazovanje
Ivana Kovačević i Milan Škobić
- 33** Biti studentom i organizatorom uspješne studentske borbe
Vuk Vuković i Jovan Milovanović
- 51** Praksa koja nam je promenila svest
Lični pogled na blokadu Filozofskog fakulteta deset godina kasnije
Milena Stanić i Dušanka Milosavljević
- 62** Kako raditi sa sobom i drugima i ne odustati
Lekcije iz studentskog i srednjoškolskog organizovanja
Relja Dereta
- 74** Očekujte neočekivano
Kako se boriti sa spoljašnjim izazovima
Tadej Kurepa, Milena Stanić i Alexandar Vračarić
- 93** Šta dalje?
Mini-istraživanje o problemima studenata 2022.
Tara Rokić i Julija Perić

Reč urednice

Knjige u šake — moglo se pročitati u novinskim naslovima kada su počeli studentski protesti i blokade 2006. godine. Govorilo se da protestuju "većiti studenti" koji bi voleli da o trošku državnog budžeta nastave da razvlače svoje studije i nikada ne odrastu. Drugi su u to vreme govorili da su studenti usmereni na sebe, da se bave tričavim ESP bodovima, cenama ispitnih prijava i da su u odnosu na prethodne generacije izgubili snagu da menjaju celo društvo. A šta se u stvari dešavalo?

Na protestima i blokadama u periodu 2006–2017. dominirali su zahtevi usmereni na studentski standard — cene školarina, dodatne administrativne troškove studiranja, bodove potrebne za upis, probleme samofinansiranja, cene obroka u menzi i studentskom smeštaju i slično. Međutim, to su bili zahtevi za dostupnijim obrazovanjem i studenti su se bunili zbog toga što je uvođenje samofinansiranja i tzv. bolonjske reforme praktično značilo da studiranje postaje jedna vrsta investicije u budućnost i to za one koji mogu da je priušte, odnosno čiji roditelji to mogu. Kada se tako postavi, onda protesti i blokade sa zahtevom za besplatnim obrazovanjem ne izgledaju sebični i usmereni na specifične probleme studiranja, već vidimo da se baziraju na solidarnosti i jednakosti. Pritom ih nisu organizovali nikakvi većiti studenti, već oni koji su ušli u tu borbu iz uverenja — da obrazovanje treba da bude svima dostupno, kako ljudima iz centra Beograda čiji roditelji imaju svoje stanove i cenjene poslove, tako i onima koji su rođeni u manjim mestima i čiji roditelji ne zarađuju dovoljno da bi svom detetu mogli da priušte da provede makar četiri godine u velikom gradu, stanuje privatno, hrani se, i još da plate nemalu školarinu.

Ova knjiga se bavi studentskim borbama iz prve dve decenije XXI veka i nastavlja se na razgovore smo nazvali "Borbeni seminar – žive knjige" i koje smo vodili u Akademskom kino klubu Doma kulture Studentski grad sa organizatorima protesta i blokada. Oni su u razgovorima pode-

lili svoja iskustva sa mlađim generacijama. U pisanju ove knjige je učestvovala grupa nekadašnjih organizatora i sadašnjih studenata koji su se za temu zainteresovali. Pet tekstova i jedno mini-istraživanje u ovoj knjizi se nalaze između vodiča za studentsko organizovanje i istorizacije borbe. Iako knjiga nije napisana sa namerom da bude kompletan i dosledan vodič,¹ ona to ipak i jeste, jer se organizovanje ljudi bazira na istim principima, ma o kojoj temi da se radi, i ono se može učiti. Studenti iz borbi 2006–2017. godine su učili iz neposrednog iskustva kroz vaninstitucionalne forme, a podstaknuti željom da se borba ne ugasi, u tekstovima su analizirali uspešnost metoda koje su koristili u organizaciji, zagovaranju i širenju pokreta da bi iz njih izvukli ono najbolje što bi se moglo koristiti i dalje. Stoga se knjiga obraća zainteresovanima za studentsko, ali i bilo koje drugo, organizovanje koje podrazumeva borbu za svoja prava i svoje interese. Sa druge strane, knjiga je i doprinos istoriji savremene studentske borbe² jer predstavlja događaje, kontekst u kome se borba odigravala, analizira njene uspehe i neuspehe, rezultate koji su dugoročno ostvareni i razloge iz kojih se nije postiglo više ili manje. Različiti autori daju donekle različite interpretacije, tako da smo ostavili čitaocima da sami procene koja im deluje najubedljivija i šta će primeniti u svom radu ako se budu upustili u nešto slično.

1 Takvi vodiči već postoje. Jedan od najboljih je Blokadna kuharica koju su napisali zagrebački studenti nakon sličnih iskustava u blokadama i protestima. Može se skinuti sa:

http://www.blockadedocumentary.net/materijali/blokadna_kuharica.pdf

2 U tom smislu je nezaobilazan izvor Borba za znanje koju je priredio Tadej Kurepa i u kojoj se nalaze autorski tekstovi, intervjui sa učesnicima, materijali poput proglasa, odluka fakulteta i Univerziteta, novinskih članaka iz 2006. godine. Knjiga i još mnogo materijala se mogu naći na:

<https://drustveniarhiv.org/arhiv-studentskog-pokreta/>

Ivana i Milan u tekstu **Pogled u prošlost za budućnost** pokazuju da je studentska pobuna za dostupno obrazovanje u periodu 2006–2015. bila blisko povezana sa širim dešavanjima u zemlji, kao što su privatizacija javnih preduzeća u okviru povratka na kapitalističko uređenje društva, ali i dešavanjima na svetskom planu koji su uticali na načine na koje su se studenti borili. Primećuju da borba tokom godina jenjava i da su studenti danas već prihvatili i bolonjsku reformu i komercijalizaciju obrazovanja. Iako borba nije izgubljena, pitanje je da li su nekadašnje metode i teme, budući da su bile deo širih procesa u društvu koji su završeni, primenjive i danas i da li treba razmisliti i o drugim načinima u momentu kada se besplatno obrazovanje čini daljim nego što je bilo u prvoj i drugoj deceniji XXI veka.

Vuk i Jovan su odgovorili kritičarima, koji skorijim generacijama studenata spočitavaju uskogrudost i nedovoljnu angažovanost, da odgovornost nije na studentima, već da je njihov položaj posledica strukturnih dešavanja na planu obrazovanja, te da je borba usmerena na dostupnost obrazovanja i njegov povratak u službu društva (umesto tržišta) i više nego adekvatna. Njihov tekst **Biti studentom i organizatorom uspešne studentske borbe** spram takve pozicije studenata u društvu, bilansa uspeha i neuspeha protesta i blokada 2006–2017. predlaže niz konkretnih taktika u oblasti zagovaranja, organizovanja i širenja pokreta koje mlađe generacije studenata mogu da primene u svom delovanju ako žele da izbegnu početničke greške.

Milena i Dušanka su napisale najhrabriji tekst, u kom su iznele svoje doživljaje o blokadi Filozofskog fakulteta 2011. godine i skrenule nam pažnju da čovek u borbi za svoja i zajednička prava nalazi i smisao i lično ispunjenje. One kažu da su blokadu romantizovale još tada i da svesno nastavljaju to da rade kao vid prkosa onima koji zameraju da se time nije ništa spektakularno postiglo, jer su takve borbe **praksa**

koja (im) je promenila svest. Njihova tadašnja iskustva su primenjiva na ono što i danas rade jer nastavljaju da u kolektivnom radu primenjuju iste principe — samoorganizovanje, jednakost, direktne akcije i nepredstavničko odlučivanje.

Protesti i blokade su romantični, uzbudljivi i seksi. Ali koliko puta to možemo da organizujemo i kada ćemo početi da očekujemo i veće rezultate da bismo se ponovo upustili u tako neku zahtevnu akciju? **Relja** je u tekstu **Kako raditi sa sobom i drugima i ne odustati** pisao o važnosti dugoročnog planiranja i postavljanja realističnih ciljeva od samog početka jer velike ambicije kojima smo skloni u početku daju polet, ali kasnije dovode do pregorevanja i na kraju odustajanja. I šta kada ljudi nisu spremni da blokiraju ili protestuju? Kako ih motivisati i kako raditi sa različitim potrebama ljudi da u nečemu učestvuju? Organizatori treba da znaju da na te potrebe odgovore. Nekada se to bolje postigne kroz organizaciju aktivnosti kao što je studentska praksa tokom koje ćemo steći iskusne saborce i naučiti dobru organizaciju koju možemo primeniti i u odsudnim trenucima, jer solidarnost se ne gradi tokom eskalacije, već se tokom nje testira.

Tadej, Milena i Alexandar su u tekstu **Očekujte neočekivano** predstavili niz taktika za sabotiranje studentskih zahteva i akcija koje su koristili različiti protivnici blokada i protesta od 2006. do 2014. godine. Među njima su se nalazili akteri u rasponu od lidera političkih stranaka koje su se borile za sopstveni uticaj u parlamentarnoj politici i pokušale da instrumentalizuju studente za svoje ciljeve, preko članova studentskih parlamenata, nekih medija, uprave fakulteta, pa do pojedinih profesora sa drugim studentima. Tekst navodi puno konkretnih situacija koje su se zaista i desile, a među ovim taktikama su lažne vesti i organizovanje konkurentskih organizacija, ali i fizički napadi koji, zahvaljujući ovom tekstu, više neće biti neočekivani. U

tekstu poručuju i da treba biti spreman na sve i da je moguće suprotstaviti se bilo čemu ukoliko se grupa nepokolebljivo drži zajedno i istrajava u svojim idejama.

Tara i Julija su bile među najmlađim učesnicama "Borbenog seminara", još uvek studentkinje sociologije u trenutku u kom se starije kolege prisećaju protesta i blokada. Njih dve su u nekoliko navrata iznele i nekoliko specifičnih problema svoje generacije — na primer, onlajn nastavu zbog pandemije korone koja je dovela do toga da se studenti međusobno gotovo i ne poznaju i teže razumeju da dele teškoće. Njih dve su uradile malu anketu u kojoj su ispitale dvadesetak studenata u čitaonicama, menzama i domovima o tome šta su njihovi problemi i koliko su oni spremni da se angažuju na njihovom rešavanju. Na osnovu svojih nalaza i ličnih iskustava su formulisale pitanja za starije, u tom trenutku većinom već bivše studente, o tome kako da se formira organizacija i kako da prevaziđu konkretne probleme koji ranije nisu postojali.

Protest studenata Beogradskog univerziteta 2006.

Pogled u prošlost za budućnost

Ograničenja i pouke studentskih
borbi za dostupno obrazovanje

Ivana Kovačević i Milan Škobić

UVOD

U periodu 2000–2015. godine često smo viđali da studenti izlaze na ulice povodom svog ekonomskog statusa i uslova studiranja i to naročito otkad je uvedena bolonjska reforma u domaće visoko obrazovanje. Studenti su se pobunili protiv novih uslova studiranja, a još više protiv komercijalizacije obrazovanja koje su ti uslovi predstavljali.¹ Od protestnih šetnji upečatljivije su bile blokade fakulteta i visokih škola prilikom kojih su se studenti direktno sukobljavali sa upravama. Zašto više ne viđamo takve borbe? Gde su nestale studentske pobune povodom boljih uslova studiranja? Studentski bunt se 2017. godine preneo na ulice Beograda i Novog Sada. Tada su se studenti pridružili protestima “protiv diktature” koji su izražavali nezadovoljstvo u vezi sa opštim socio–ekonomskim uslovima u zemlji i demokratijom, nakon čega u ovim gradovima nije bilo većih pobuna. Jedina situacija koja je studente nedavno izvela na ulice je bila najava uprave nekolicine studentskih domova u Beogradu da će studenti morati preko leta da ih napuste da bi se tu smestili učesnici Univerzijade 2020. Ovo je značilo da će nekoliko hiljada studenata, od koji neki i rade preko leta u gradu, usred ispitnih rokova morati da se vrate kući ili privremeno presele u drugi smeštaj. Ne možemo tvrditi da će ovo biti poslednja

1 Više o razlozima za pobunu i studentskim zahtevima vidi u “Biti studentom i organizatorom uspešne studentske borbe” u ovoj knjizi.

studentska borba vezana za uslove i dostupnost studiranja,² ali posmatrajući period od početka dvehiljaditih, takve studentske pobune su u padu. Da li će tako i ostati? Na koji način će se boriti za svoj položaj? Da li to znači da je Bolonja uspešno sprovedena i da li borba za dostupnije obrazovanje više nema istu privlačnost kao ranije? Koje pouke možemo izvući iz načina na koji su se studenti borili do 2015. godine, i koje zaključke možemo izvući iz toga što su studenti prestali da se bore na taj način?

U ovom tekstu pokušaćemo da promislimo ta pitanja. Osvrnućemo se na određena iskustva učesnika ranijih borbi za bolje uslove studiranja koja smatramo značajnim za studente koji bi mogli takve borbe nastaviti u budućnosti. Cilj ovog teksta je da ispita na koji je način sadašnja studentska situacija slična ili različita od nekadašnje. Studenti su nekada videli i vodili svoje borbe uokvirene u širu **socio-ekonomsku** problematiku, što je pre svega oličeno u zahtevima za dostupno obrazovanje, ali i u drugim borbama koje su za cilj imale veću pristupačnost studiranja mladima u različitim životnim situacijama. Sada to više nije slučaj. Opisaćemo kontekst u kome su se studentske borbe za dostupno obrazovanje odvijale i kako je taj kontekst odredio ciljeve, ali i metode. Potom ćemo pregledati pojedinačne metode nekadašnjih borbi i ustanoviti njihove prednosti i ograničenja, posebno iz perspektive današnjih potreba studenata. S obzirom da se čini da

2 U Novom Sadu na Filozofskom fakultetu 2022. godine prilikom izbora za studentski parlament izbio je sukob između različitih organizacija studenata, od kojih je jednoj zabranjeno učešće na izborima. Prerano je dati sud o značaju ovog događaja, ali se on može ubrojati u studentske borbe za bolje uslove studiranja. Indikativno je to što se ne tiče direktno socio-ekonomskog položaja studenata, već demokratije i odlučivanja.

se studenti danas fokusiraju na socio–ekonomske probleme nevezane za visoko obrazovanje, smatramo da pređašnje metode poput blokade nemaju privlačnost koju su imale do 2015. godine.

Nadamo se da će ova razmatranja biti od koristi za buduće borbene studente, da će im omogućiti da bolje održe borbu, usklade očekivanja sa procenom okolnosti i tako efikasnije usmere trošenje svoje lične snage, kao i snage svojih saboraca. Borba je uvek teška, ali je i iskustvo koje menja ljude, koje se ne zaboravlja, a često je i zabavna i to je sasvim u redu. Studentski pokreti u prethodnom periodu nisu uspeli da održe kontinuitet, ali je svest o tekovinama nekih borbi ostala do danas, kroz sećanja da su neke taktike moguće i delotvorne. Nije ni čudo što se mogu čuti pretnje blokadom fakulteta, onda kada studenti izražavaju nezadovoljstvo uslovima studiranja.³ Takvo nešto bilo bi nezamislivo da nije bilo iskustava prethodnih studenata.

STUDENTSKI POLOŽAJ NEKAD I SAD I KAKO USLOVLJAVA CILJEVE I METODE BORBE

Prvo ćemo identifikovati faktore koje su studenti u periodu 2000–2015. svesno i nesvesno uzimali u obzir kada su određivali ciljeve i metode svoje borbe. 2015. godinu uzimamo za kraj s obzirom da je to godina poslednje veće blokade fakulteta u Beogradu — blokade Pravnog fakulteta. Uopšte u Srbiji, može se uzeti da od 2000–2015.

3 Na primer u Banja Luci <https://www.infomediabalkan.com/studenti-za-uzeli-rektorat-u-banjaluci-prete-blokadom-fakulteta-video>; ili u Novom Sadu u već spomenutom slučaju <https://autonomija.info/novi-sad-studenti-prete-blokadom-filozofskog-fakulteta-jer-im-je-odbijena-lιστα-za-studentski-parlament/>.

traje period u kome se još uvek odvija **transformacija** našeg društva u kapitalistički sistem, koja okvirno traje od kraja 80-ih godina dvadesetog veka. Od sistema koji je kao zvaničan cilj postavio zadovoljenje ljudskih potreba nevezano za to da li neko može da profitira na zadovoljenju tih potreba, prešlo se na sistem koji prioritetizuje profitiranje vlasnika kapitala. Ako je ideja bila da država garantuje zdravstvo i uslove za napredak pojedinaca, ta ambicija je napuštena i dobrobit pojedinca je postala pojedinčeva odgovornost. Uopšteno, reforme su usmerene na privatizaciju i pretvaranje što većeg broja ličnih i institucionalnih odnosa u tržišne odnose između kupca i prodavca. Tako na primer nekretnine postaju privatno vlasništvo kojim se trguje, razvija se privatno zdravstvo, uvode se školarine na fakultetima i otvaraju se privatni fakulteti.

Sa druge strane, taj novi politički sistem je tek uspostavljen i nestabilan je, a veoma su žive i posledice sloma države i masovnog osiromašavanja stanovništva tokom 1990-ih godina. Nakon 1990-ih, proces privatizacije državnih preduzeća i slamanje industrije se nastavljaju u punoj snazi i izazivaju protivljenje velikog broja radnika, za koje masovna otpuštanja zarad apstraktne "zdrave tržišne ekonomije" ne predstavljaju zdravorazumsko stanje stvari kao danas. U skladu sa opštim smerom reformi i praksama privatizacije, i visokoobrazovne ustanove započinju uvođenje školarina i sprovođenje bolonjske reforme u okviru koje veliki broj studenata mora da sâm snosi visoke troškove visokog obrazovanja. Uz to, studenti su sada bili u obavezi da redovno pohađaju predavanja i na taj način skupljaju bodove, što znači da studenti čiji roditelji nemaju novca da im plate studije ne mogu da rade i studiraju. Paralelni sistem podrške studentima stagnira, što se ogleda u činjenici da nijedan novi studentski dom nije izgrađen u Beogradu od 1978. godine, a u Novom Sadu se čak pokušalo sa zatvaranjem jedne od malobrojnih studentskih menzi, što je

sprečeno zahvaljujući protestu studenata. Te promene za posledicu imaju smanjenje dostupnosti obrazovanja za veliki broj mladih ljudi. Veliki udari na ekonomski položaj studenata, oličeni u rastućim troškovima studiranja i smanjenom pristupu podršci za studente iz siromašnijih sredina, predstavljaju ključni problem oko koga se kristališu konkretne studentske borbe. Studentski utisak o značaju ovog problema pojačan je svešću o sličnim, ekonomskim problemima sa kojima se susreću mnogi drugi stanovnici Srbije. Najsmelijji zahtev studenata u tom periodu, koji je pokušao da zahvati koren studentskih problema, jeste zahtev za svima jednako dostupno javno finansirano obrazovanje (ovaj zahtev se često iskazivao i kao "zahtev za besplatno obrazovanje"). Njime se pokušalo da se visoko obrazovanje ponovo **demokratizuje**, odnosno učini dostupnim svima. Uključivanje svih u obrazovanje teče paralelno sa uključivanjem svih studenata u borbu kroz instituciju zbora, kao što će biti reči kasnije.

Da bi se razumele metode studentskih borbi u Srbiji u periodu 2000–2015, potrebno je imati u vidu da su se u istom periodu po svetu organizovali studentski i drugi socio–ekonomski protestni pokreti čije su tradicije i metode inspirisale studente u Srbiji. Globalne tržišne reforme dovele su do svetske ekonomske krize 2008. čije su se posledice i u Srbiji osećale u narednim godinama. Širom sveta u ovim godinama smo svedočili pobunama stanovništva zbog katastrofalnih posledica krize. Od pokreta "Okupirajmo Volstrit" (eng. Occupy Wall Street) u SAD, preko okupiranja Trga Sintagma u Atini, do pobuna studenata u Sorboni, svuda je popularna bila organizaciona forma neposredne demokratije koja će imati uticaja i na domaće studente, kao i na strukture organizovanja kojima će se oni koristiti. Jednostavnije rečeno, svi koji su hteli da učestvuju u protestu i organizovanju, imali su jednako pravo da o takvim pitanjima odlučuju i diskutuju na velikim sastancima ili zborovima, na kojima su se okupljali i naši studenti u borbi za svoja prava.

Na osnovu svega rečenog, dominantni povod organizovanja studentskih borbi predstavljaju tržišne reforme: univerziteti ostavljeni sami sebi počinju da operišu sve više kao preduzeća, te na studente gledaju kao na kupce prestižne robe, čime isključuju mlade iz siromašnijih sredina. Za tadašnje studente, taj proces je **relativno nov**, i iz toga možemo iščitati jednu bitnu razliku u odnosu na studente danas: oni su bili u zahvalnijoj poziciji jer su branili već postojeća prava, umesto da traže ono što je već izgubljeno. U skladu sa takvim širokim zahtevom, usmerenim na veću demokratizaciju obrazovanja, neposredna demokratija u kojoj svi učesnici protesta imaju pravo da diskutuju i odlučuju o svim pitanjima tadašnjim studentima čini se primerenom.

Ipak, ovi zahtevi i osnovni organizacioni princip borbe danas se više ne čuju i ne vide. Položaj današnjih studenata se promenio, kao i glavni procesi u društvu i ekonomiji. Privatizacija je većinski sprovedena i normalizovana i bolonjski sistem je uhvatio korena. Zbog toga su se posledično promenili i ciljevi koje društveno angažovani studenti postavljaju pred sebe, kao i metode neophodne za ostvarivanje tih ciljeva. Na osnovu tog promenjenog stanja pregledaćemo metode nekadašnjih borbi i videti kako bi one mogle da se prilagode današnjoj situaciji.

Otprilike nakon 2015. kreće blagi oporavak od svetske krize, ali se odvija i stabilizacija društvenog sistema i završetak velikih reformi. Trenutak u kome se od tada do danas nalazimo produkt je pomenutih transformacija koje su se odrazile i na neka obeležja studentske populacije. Smanjena dostupnost visokog obrazovanja ga sa jedne strane čini ekskluzivnim, a sa druge strane manje bitnim kanalom prenosa znanja i informacija među slojevima koji su isključeni iz tog sistema. Zato je potrebno pogledati karakteristike sadašnjih studenata u Srbiji sa ciljem da onaj ko čita za sebe proceni koliko mesta za pobunu i studentsko organizovanje ima u životima studenata, to jest iz kojih razloga bi

oni imali potencijala da se odluče na angažovanje. U odnosu na udeo u opštoj populaciji u visokom obrazovanju su **podzastupljene** sledeće grupe studenata: oni sa nižim obrazovanjem roditelja, niskim socio-ekonomskim statusom, stanovnici sela, studenti sa hendikepom, oni koji imaju decu, koji rade i Romi. Oko 75% upisanih studenata u periodu 2015–2018. dolazi iz srednjeg sloja stanovništva,⁴ dok ostatak dolazi iz porodica kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika.⁵ Studenti su u Srbiji skoro u potpunosti izdržavani i 88% njihovih prihoda u proseku dolazi od roditelja. Relativno mali broj studenata, oko 11%, živi u studentskim domovima. Od onih koji rade ima 13% onih sa povremenim poslovima i 11% sa punim radnim vremenom, dok 40% od onih koji rade ne bi moglo da studira bez prihoda od zaposlenja. Ti brojevi predstavljaju dalje produbljivanje društvenih nejednakosti izraženih u visokom obrazovanju, trend koji se mogao videti još od socijalizma.⁶

Na osnovu ovih podataka nam se čini da javno finansirano obrazovanje izgleda kao manje realističan i važan zahtev za trenutne studente.

4 Ovo su studenti čiji su roditelji lekari, advokati, profesori i nastavnici, inženjeri, stručnjaci iz raznih polja, ali i računovođe, knjigovođe, administrativni radnici...

5 Kvalifikovani radnici su na primer automehaničari, kuvari, medicinski tehničari, stolari, moleri, krojači, frizeri. Nekvalifikovani radnici su oni koji za obavljanje posla nisu morali da završe posebnu školu, to su čistači, razni fizički radnici na gradilištu, radnici u fabrikama i magacinima koji sastavljaju, pakuju i slažu robu.

6 Podaci u ovom pasusu su preuzeti iz istraživanja **Youth study Southeast Europe 2018/2019&2019**, i iz doktorske disertacije Dragane Gundogan, **Društveno poreklo studenata u Srbiji: Nejednakosti u pristupu i ishodu studiranja, 2022.**

Studenti koji se danas bore svoje snage ulažu u druge borbe, kao što su protesti "protiv diktature" 2017. nakon izbora u aprilu, protesti podrške vijetnamskim radnicima zaposlenim u Zrenjaninu ili ekološki protesti 2021. Pored toga, nakon 2015. nije bilo većih pokušaja udara na studentski materijalni položaj izuzev zatvaranja studentskih domova 2020. godine zarad održavanja Univerzijade i kasnije tokom leta zbog korone.

NEKADAŠNJE METODE IZ UGLA DANAŠNJIH POTREBA

Nakon što smo utvrdili razlike između izazova nekada i sada, pregledaćemo najbitnije metode iz prošlih borbi, identifikovati kako su bile povezane sa kontekstom, kao i prednosti i ograničenja tih metoda za neke buduće borbe.

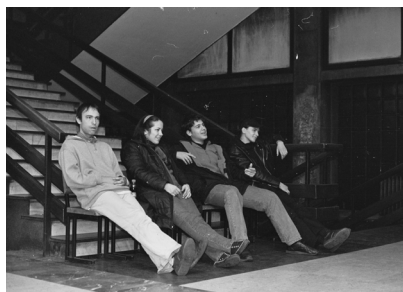
Blokada

Iako su protesti jedan od osnovnih oblika izražavanja nezadovoljstva, studenti su se služili i "radikalnijim" sredstvima u ostvarenju svojih zahteva od kojih je najpoznatije **blokada** fakulteta. Iza blokade kao oruđa borbe stoji jednostavna logika obustave rada, to jest onemogućavanja normalnog funkcionisanja ustanove od koje se traži ispunjenje određenih zahteva. To dovodi upravu u situaciju da ne može da ignoriše zahteve studenata. Isto tako, blokade su predstavljane kao metode usklađene sa neposrednom demokratijom: svi zajedno odlučuju da pokrenu blokadu, a onda svi zajedno u njoj učestvuju.

Iako se blokada katkad neopravdano fetišizovala kao univerzalno primenjiv i nužno uspešan metod borbe, ona je u tadašnjem kontekstu imala smisla — parlamenti su bili uglavnom okupirani od strane stranačkih omladina dominantnih parlamentarnih stranaka. Sa druge

strane, inspiracija za ovu metodu je dolazila iz šireg konteksta i pokreta poput "Okupirajmo Volstrit" koji su u prvi plan isticali poduže zauzimanje prostora i njegovo korišćenje u skladu sa principima direktne demokratije. Štrajkovi radnika takođe su služili kao inspiracija. Međutim, blokada je prilično intenzivan metod borbe, jer zahteva aktivno učešće velikog broja ljudi i njihovu spremnost da bukvalno žive na fakultetu. Pored toga, s obzirom da direktno sprečava rad formalne institucije lako može da zaoštri podele ne samo između uprave fakulteta i studenata, već i između studenata koji podržavaju i ne podržavaju određenu borbu.

Iako je ovo efikasan način borbe, čini se da nije na odmet pomenuti da ovakve metode ne bi trebalo da se koriste kao unapred smišljeni

Blokada FLU 2007. i Filozofskog 2011.

recept za bilo koju situaciju, već da je potrebno zaista promisliti ciljeve i posledice stupanja u blokadu, a ne zazivati je uzalud. Potrebno je raditi na najefikasnijim rešenjima u odnosu na date okolnosti. Za početak, videti da li postoji dovoljan broj zainteresovanih studenata da se bore na ovaj način uz sve pomenute teškoće koje blokada nosi.

Zbor

Kada se radi o odlučivanju i organizaciji, plenum ili **zbor** studenata bio je forma koja se često koristila u prošlim borbama i učesnici tih borbi ga slave do mere da se nekad čini da je uspešan zbor veće postignuće studentskog organizovanja od ispunjenja zahteva. Taj impuls treba razumeti, zato što studentsko organizovanje kao i svaka druga borba nikada nije samo o uslovima studiranja. Želeći da se dotaknu i šireg uzroka društvenih problema, studenti su pokušavali da prošire borbu i da kroz neposredno–demokratsku formu studentskog orga-

Zbor na Arhitektonskom 2007.

nizovanja pokazu da je moguće da fakultet, ali i društvo, budu organizovani na drugačiji način, da postoje pravedniji modeli donošenja odluka, koji uključuju više ljudi i daju im moć da zaista odlučuju o pitanjima koja ih se tiču. Zbog toga su birali da odluke donose u okviru plenuma, a ne parlamenta ili druge predstavničke institucije. Kvalitetna diskusija i dobro odmerene odluke koje su rezultirale iz plenuma osposobljavale su sve njegove učesnike da bolje razumeju svet oko sebe i prepreke koje stoje ispred zadovoljenja njihovih potreba.

Čini se da plenum jeste vrlo dobro rešenje, jer pretpostavlja jednakost, omogućava dostupnost informacija i kontrolu nad tokom odlučivanja i time čuva učesnike od prevare i izdaje njihovih interesa od strane predstavnika. Takođe, inicijalno motiviše veći broj ljudi na aktivno učešće. Ovakva organizacija je i prvi instinkt ljudi kada se nađu pred nekim problemom, oni se okupe i kao jednaki o njemu raspravljaju i odlučuju.

Zbor na Filološkom 2011.

Ipak, ponekad kao da se zaboravi da pravo glasa imaju i oni koji na studentski protest ili blokadu nisu došli da bi vežbali drugačije forme organizovanja i donošenja odluka, već da bi izvestan problem koji imaju bio rešen. Uspeh zbora u političkom obrazovanju onih koji mu prisustvuju ne ukida pitanje o tome da li su zahtevi postignuti i to nekima može biti važnije od same forme. Zaista je bilo apsurdnih situacija na studentskim zborovima, od beskonačnih rasprava do donošenja odluka o veoma beznačajnim pitanjima.

U ovakvoj organizaciji odluke se donose sporo i struktura je ranjiva na one koji žele da opstruišu rad i one koji to rade nesvesno. Isto tako, oni koji ulažu više truda, obavljaju većinu poslova i uvek su prisutni, mogu postaviti legitimno pitanje: da li svi koji **nejednako** rade i učestvuju u borbi treba da imaju **jednako** pravo da o njoj odlučuju? Zato, kao i po pitanju parlamenta, mora se postaviti pitanje da li je zbor u svakoj situaciji najbolje rešenje? Takođe, ovakve strukture imaju težnju da više pažnje posvete odlučivanju, a manje konkretnim zadacima. To može biti prepreka za uključivanje novih ljudi koji nisu zainteresovani za diskusije oko širih pitanja i koje ovo može demotivirati da se trajno uključe ukoliko je učešće na plenumu preduslov za uključivanje uopšte.

U praksi je sve to vodilo i ka raznim sukobima između grupa studenata, koji su se izražavali kroz sukobe o različitim pitanjima strategije i taktike borbe. Ti sukobi bi često bili nejasni mnogima koji bi zbog toga prestali da vide tu borbu kao svoju. Sa druge strane, postojalo je i naivno uverenje kako treba izbegavati sukobe i da bilo kakvo sukobljavanje među studentima znači korupciju pokreta. Ostaje pitanje kako balansirati između neminovnih sukoba i zajedničke lojalnosti u borbi, ali su iskustva pokazala da ignorisanje tog pitanja vodi pasivizaciji i osipanju studenata.

Na kraju, ovakvo telo i insistiranje da svi u njemu imaju jednako pravo glasa više nevolja može zadavati dugoročnijim organizacijama, jer bi onda bio problem preneti iskustvo i znanje prikupljeno tokom rada, a ponavljale bi se stalno i početničke greške. Ovo ne bi bio problem ukoliko bi se neka studentska institucija formirala na duže staze i služila upravo tome da prenese ranija iskustva i obuču mlađe studente, što je i većina učesnika studentskih borbi istakla kao potrebu. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu nakon blokade 2011. postojala je inicijativa za formiranje studentskog sindikata, ali ona nije zaživela i njome se ne možemo detaljnije baviti u ovom tekstu.

Studentski parlament

Spomenuli smo problem sa studentskim parlamentima koji se često pretvaraju u poligon za stranačke karijeriste i neku vrstu preduzetništva pod plaštom predstavljanja studentskih interesa. U iskustvima iz borbi do 2015. postojala je tendencija da se studentski parlament odbacuje kao korumpirana instiucija koja služi da pacifikuje studente i radi protiv njihovih interesa. Ovo uverenje je često bilo i opravdano. Sa druge strane, ne postoji ništa inherentno studentskom parlamentu što ga određuje protiv interesa studenata.

Prema tome, automatsko odbacivanje parlamenta u celosti u prošlim borbama često je umelo da stvori nove podele među studentima i pretvori studentske borbe u sukobe između "timova" oko studentskih parlamenata sa jedne strane, i oko zbora sa druge strane, umesto da se sagleda da li konkretan parlament na konkretnom fakultetu može ikako da pomogne u ostvarenju studentskih interesa. To je ipak već postojeća institucija koja ima prostor za delovanje i formalni legitimitet. Automatsko odbijanje saradnje ili diskvalifikacija članova parlamenta može voditi nepotrebnim konfliktima između ljudi koji su

jednako iskreno na strani interesa studenata, naročito ako su sa različitim fakulteta i zapravo ne poznaju situaciju na drugom fakultetu. U početnim ili pripremnim fazama neke studentske borbe, oni koji se iskreno bore za studentska prava ne treba da propuste priliku da iskoriste mogućnosti koje pruža parlament, ako ni zbog čega drugog, onda da ne bi imali parlament na strani uprave kada se budu bunili. Potrebno je videti šta je cilj konkretne borbe i ponuđena sredstva sameravati prema tome da li mogu biti resurs od koristi za dostizanje cilja. Takvi resursi mogu biti u obliku prostora, pristupa informacijama, formalnih ovlašćenja, legitimiteta koji ovo studentsko telo ima. Može se naći i na izgrađenu zajednicu ljudi, koji pošto su povezani, bolje opstaju i funkcionišu u borbi.

Jedan ilustrativni kontrast se može dobiti upoređivanjem blokada Filozofskog fakulteta iz 2011. i 2014: u prvom slučaju parlament je bio nedvosmisleno protiv blokade, dok je u drugom blokada imala podršku većine predstavnika u studentskom parlamentu. Sa jedne strane, prva borba je imala radikalniji cilj — javno finansirano obrazovanje za celu zemlju, a druga je imala svedeniji cilj — vraćanje uslova za budžet i sniženje troškova prebacivanja bodova na Filozofskom fakultetu. Prva borba je trajala oko 3 nedelje, dok je druga borba trajala 3 meseca. Na osnovu toga bi se dalo zaključiti da parlament može pomoći da se pozicija studenata u protestu ojača na samom fakultetu, ali i da veće integrisanje pokreta i parlamenta vodi skromnijim zahtevima. Ti zahtevi su bili ostvareni, što ukazuje da saradnja sa parlamentom ne mora da bude štetna. Dalje, može se naći dovoljno podataka da je za studente u protestu 2014. godine ta blokada predstavljala mesto na kojem su se postavljala i mnogo ambicioznija pitanja. Na osnovu toga, jasno je da ograničen opseg zahteva u datom trenutku nije prepreka sagledavanju šireg horizonta budućih studentskih borbi i većih društvenih problema.

Što se pitanja korumpiranih frakcija studentskog parlamenta tiče, ako bi borba sa tim frakcijama parlamenta trošila isuviše energije, potrebno je identifikovati nekorumpirane članove parlamenta i po mogućstvu uključiti ih u pokret. Ukoliko je parlament potpuno korumpiran, može se zaobići ili napadati za korumpiranost.

Ostale studentske organizacije kao infrastruktura dugoročne studentske borbe

Često se govori o problemu studentskog organizovanja kao protočnom bojleru, što znači da se studenti ne zadržavaju dugo na fakultetu i samim tim ne uspeavaju da prenesu znanje koje su skupile prethodne generacije. Zbog toga je od izuzetne važnosti da postoji određena vrsta **stalne organizacije studenata**. Važan zadatak onih koji se okupe oko konkretnog povoda je da iskoriste legitimitet koji su pridobili u toj borbi i pokušaju da osnuju stalnu organizaciju studenata, obezbede podršku u već postojećim ili im se priključe.

Zbor u praksi nije uspeo da proizvede stalnu organizaciju koja bi rešila problem "protočnog bojlera". Studentski parlament, sa druge strane, jeste trajno telo, iako ispada da je ta trajnost uslovljena njegovom podređenošću upravi fakulteta. Iako su zastupnici zbora često predlagali da zbor u nekom trenutku treba da zameni parlament, zbor to nikada nije uspeo. Sve to ukazuje da bi studenti trebalo da teže korišćenju i razvijanju onoga što im je već na raspolaganju.

Osim parlamenta, trebalo bi razmišljati i o studentskim klubovima ili sličnim organizacijama koje postoje. Klubovi se mogu formirati na različite teme ukoliko već ne postoje ili ako postojeći klubovi ne funkcionišu. Klubovi služe da organizuju tribine, časopise i bave se generalno oblašću studijske grupe kojoj pripadaju, te stoga predstav-

ljaju mesto susreta studenata. Oni u sebe mogu neformalno uključiti i funkcije prenošenja znanja o studentskom organizovanju. Ljudi koji se poznaju, druže i koje spaja neko interesovanje, lakše mogu nešto zajedno da urade. Stalna organizacija koja bi se bavila studentskim problemima mora se baviti svakodnevnim studentskim potrebama kao što su nalaženje prakse, dodatna edukacija, povremeni poslovi i slično, a ne samo problemima vezanim za opšte uslove studiranja. Stranačke omladine su ovo prepoznale, tako da one organizuju žurke i ekskurzije putem kojih stranke i karijeristi jačaju svoje veze sa drugim studentima. Ko god bi hteo da se bavi ovakvim organizovanjem bi imao zadatak da ovakve institucije vrati u ruke studentima. Uspeh u organizovanju na ovaj način stvorio bi poverenje i dao legitimitet ovakvoj organizaciji, a formirao bi i zajednicu studenata koja bi bila spremnija za borbu u vezi sa širim pitanjima.

ZAKLJUČAK

Promenjena opšta situacija u Srbiji je povezana i sa promenjenim usmerenjem, ciljevima i metodama studentskih borbi. U periodu 2000–2015, zahtevi i ciljevi inspirisani neposrednom demokratijom nastali su kao složena mešavina tržišnih reformi u društvu uopšte i u visokom obrazovanju, kao i uticaja socio–ekonomskih pokreta iz sveta tih godina. Zbor i blokada su bili glavna oruđa, a dostupnost obrazovanja trenutnim i potencijalnim studentima glavna tema. Studentski parlament nije imao legitimitet da predvodi takve borbe i često je direktno bio napadan od strane studenata organizovanih putem neposredne demokratije. Iako je ta metoda bila primerena ambicioznosti ciljeva i uključivala mnoge nove studente, ona je isto tako i povlačila linije podele koje su trošile dosta energije i otuđivale druge. Nakon tih borbi, neka značajnija kontinuirana struktura nije izrasla.

Danas se čini da su se promenile i karakteristike studentske populacije i problemi koje ta populacija identifikuje. Pitanje zapošljavanja muči studente na individualnom nivou, dok izostaju kolektivne borbe, a zainteresovani studenti se upuštaju u druga društvena pitanja koja nemaju veze sa studiranjem. Možda to znači da su današnji studenti prestali da robuju neobičnom očekivanju da predstavljaju avangardu i da predvode velike promene, a možda se radi o tome da je bolonjska reforma ipak prihvaćena među studentskom populacijom nakon dvadeset godina njene primene u našem obrazovnom sistemu. Stoga, dovesti je u pitanje izgleda kao mnogo veći zalogaj, a neuspeh pređašnjih generacija da spreče komercijalizaciju obrazovanja je doprineo tome da se borba za svima dostupno obrazovanje napusti na neko vreme. Umesto toga, studenti žele da se povežu i sa ostatkom društva. Prema tome, nekadašnje metode borbe ne deluju kao prvi izbor koji bi sadašnji studenti trebalo da naprave, već se mogu upotrebiti samo u slučaju naglih i velikih promena koje otežavaju njihov materijalni položaj i uslove studiranja. Sadašnji studenti mogu da nadgrade te metode i pažljivije identifikuju saveznike i protivnike — poput članova studentskih parlamenata, ali i da ulaze u te strukture, kao i da stvaraju svoje trajnije strukture. U svakom slučaju, potrebno je da razvijaju dugoročnije organizacije u kojima mogu da uče, razvijaju, sakupljaju, i čuvaju relevantna znanja i prakse borbe.

Na samom kraju, potrebno je reći i da je razlog zašto se studenti bune najčešće veći od konkretnog pitanja visine školarine ili broja bodova. Borba se tiče principâ, tiče se pitanja pravde i osećanja dostojanstva, kao i povezanosti sa drugim ljudima u istom problemu. Na kraju, ona je više i od pobede, ako ne zbog toga što ljudi kroz borbu nauče mnogo toga konkretnog o svetu u kom žive, povezuju se i čine nešto za sebe i druge, onda zato što je pre svake pobede moralo da se desi mnogo poraza. Ali ne mora se biti ni mučenik borbi koje

donose duhovne poraze i čiji učesnici retko šta dobro iz njih izvlače. U takvoj situaciji se slobodno može reći: "ako ne mogu da plešem, to nije moja revolucija".

Protest na platou ispred Filozofskog 2006.

Biti studentom i organizatorom uspešne studentske borbe

Vuk Vuković i Jovan Milovanović

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije (RZS) za 2019. godinu, u Srbiji "mladi" — definisani kao osobe uzrasta između 15 i 30 godina starosti, u skladu sa određenjem iz Zakona o mladima — predstavljaju tek oko šestine ukupnog stanovništva. U apsolutnim brojkama, njih je te godine bilo nešto više od milion i stotinu hiljada. Iste godine, na univerzitete u zemlji (na svim ustanovama i svim nivoima studija) upisano je oko 240 hiljada studenata, i to prevashodno (skoro 90%) na državne univerzitete. Studenti tako čine oko petine ukupnog broja mladih, a tek 3.5% od ukupnog stanovništva u Srbiji.

Ipak, očekivanja od studenata su i dalje velika — praktično, i dalje su nesrazmerna u odnosu na njihovu zastupljenost u ukupnom stanovništvu. "Na mladima svet ostaje" — a naročito ako su studenti, moglo bi se dodati. Studenti treba da menjaju svoje okruženje, društvo, zemlju i svet; treba da povedu i pokrenu svoje starije sunarodnike u borbi za čuveno bolje sutra ili već bolje danas, kakva god bila vizija poželjnog sveta u pozadini takvog poduhvata. Oni, takođe, na svojim plećima nose i pobede i poraze iz prošlosti: beskrajne reforme visokog obrazovanja i izazove koje su one sobom nosile, nasleđe 1990-ih, pa čak i 1968. godine, ukoliko odemo dovoljno daleko u prošlost. U potonjim slučajevima, studenti nisu vodili samo borbu za svoja prava i interese, već su bili percipirani kao predvodnici šireg pokreta koji je smerao na temeljne političke i društvene promene.

STUDENTI JUČE, DANAS I SUTRA

Očigledno je da se studenti nalaze u ulozi koja je, kao retko koja druga, bremenita očekivanjima. To ne znači da se oni u njoj nisu umeli i dobro snaći. Devedesetih godina je studentski pokret bio žarište antirežimskog organizovanja, a iz njegovog krila je izrastao deo političke klase

koja je vodila zemlju posle petooktobarskih promena. Pokret iz 1968. godine bio je deo svetskog pokreta koji je temeljno potresao razvijeni svet i uticao na dalje kretanje društava u njemu — ne bi bilo toliko pogrešno reći da je on bio preteča ekoloških, antiratnih i sličnih inicijativa koje su danas po pravilu deo korpusa "mejnstrim" politike koja ih je nekada skoro u celosti potiskivala i suzbijala.

U poslednje dve decenije na našim prostorima, studentsko organizovanje je krenulo drugim pravcem i bilo obeleženo najpre tzv. bolonjskom reformom posle 2006–2007. godine. Studentske borbe u tom periodu nisu se lako uklapale u idealizovanu predstavu nasleđenu iz XX veka: studenti su dobrim delom bili usredsređeni na svoje probleme, prouzrokovane reformama visokog obrazovanja, od visine troškova studija, pa sve do pitanja opterećenja izraženog u matematici ESP bodova, koji su u sklopu njih uvedeni. Studentski pokret je poprimio sezonsku dinamiku, a studentsko organizovanje ostalo je u okvirima univerziteta i studentskih domova. Zvanični organi tog organizovanja uvedeni bolonjskom reformom (npr. studentski parlamenti) postali su još jedno polje borbe tog pokreta, dok su neka druga tela — npr. savezi studenata — otišla u drugi plan ili su poprimila neke druge funkcije.

BITI STUDENTOM

Potka ovih promena koje se mogu opaziti iz dosadašnjeg sažetog pregleda su dve jedinstvene osobine studenata kao društvene grupe: prvo, njena privremenost i prelazna priroda, a drugo, njihov jedinstveni odnos prema konstituciji i organizaciji univerziteta ne samo kao obrazovne, već i naučne ustanove. Šta mislimo pod time?

Za razliku od drugih društvenih grupa, npr. radno (ne)aktivnog sta-

novništva, muškaraca, žena, manjinskog ili većinskog etničkog identiteta, biti studentom znači biti pripadnikom ili pripadnicom jedne grupe na vrlo određeno vreme — prema principima bolonjske reforme na kojoj počiva naše današnje visoko obrazovanje, što kraće to bolje. Studenti su studenti jer su, u većini slučajeva, na prelazu između dve životne faze: adolescencije i, šire, detinjstva, i odraslog doba u kome se očekuje dalje zasnivanje porodice, zaposlenje, itd. Oni su praktično u predvorju rada koji će, u idealnom slučaju, obeležiti ostatak njihovog života. Prema tome, sve što se sa studentima i među studentima dešava, u smislu organizovanja, očekivanja i njihove društvene uloge, treba sagledavati u ovom ključu privremenosti i prelaznosti.

Drugo, konkretno značenje "biti studentom" zavisi i od toga na koji su način organizovani fakulteti i univerziteti; na najširem planu, sve ustanove visokog obrazovanja, istraživanja i naučnog rada jedne zemlje. Ako se univerziteti posmatraju kao ustanove kojima nije cilj samo da obrazuju za potrebe tržišta rada, već i za potrebe zrelog, svesnog i sveobuhvatnog života u prosvetenoj zajednici koja teži sopstvenom usavršavanju, biti studentom je nešto drugačije od situacije u kojoj je fakultet "protočni bojler" za tržište rada, sa fokusom na sticanje konkretnih, utrživih veština. Isto tako, ukoliko su univerziteti sredstva društvene pokretljivosti naviše, otvorena za pripadnike nižih društvenih slojeva — kao što je bilo slučaj u našoj, ali i drugim evropskim zemljama posle Drugog svetskog rata — studenti će kao društvena grupa biti sasvim drugačiji od one koja nastaje na osnovu univerziteta koji je elitna ustanova, otvorena samo za najviše društvene slojeve bilo po statusu, bilo po platežnoj moći. Konkretno, tako različite društvene grupe nikako neće moći isto reagovati na šira društvena očekivanja, ciljeve ili promene koje se kroz njih prelamaju.

Prema tome, ukoliko želimo da razumemo studente, studentski po-

kret i njegove probleme i potencijale danas, moramo se osloboditi univerzalističkih, idealističkih i transistorijskih pretpostavki o tome da studenti "uvek" treba da rade ovo ili ono. Kao i svaka društvena grupa, studenti će delati prema ili protivno svojim interesima — uglavnom će u stvarnosti raditi i jedno i drugo — i odnosiće se prema ostatku društva u skladu sa svojim mestom u njemu, koje nikad nije određeno zanavek. Tako ćemo se, s jedne strane, osigurati od razočaranja što studenti možda ne ispunjavaju naše nasleđene standarde, a sa druge, biće moguće sagledati ih objektivnije, a samim tim i potpunije. Isto važi i za svako, pa i ovo, istraživanje studentskog organizovanja, njegovih izazova i metoda.

STUDENTSKO ORGANIZOVANJE U SRBIJI POSLE 2000. GODINE

Sada je jasnije zašto se studentsko organizovanje kod nas posle 2000. godine u mnogo čemu razlikovalo od prethodnih "talasa" studentskog aktivizma iz 1968. godine i potkraj XX veka. Prvo, promenio se način organizacije univerziteta — prešlo se sa koncepta tzv. humboltovskog univerziteta na savremeni bolonjski. Umanjen je značaj šire društvene misije i uloge univerziteta u korist koncepcije univerziteta kao doslovnog predvorja rada. Biti studentom više nije značilo biti u središtu društvenih promena — obnove i izgradnje nove zemlje ili borbe protiv režima koji je zemlju odveo u rat i izolaciju — nego je trebalo na studijama se opremiti za ono što sledi u životu.

Nekoliko je važnih vremenskih tačaka u ovom periodu. Prva je studentski pokret nastao odmah posle uvođenja bolonjske reforme 2006. godine, koji je bio obeležen borbom protiv te reforme ili bar za njeno drugačije sprovođenje, kao i borbom protiv uvođenja školarina. Ovaj momenat je osvežio dotadašnje organizovanje tzv. blokadama

nastave i institucijom plenuma kao organom odlučivanja mimo studentskih parlamenata uvedenih bolonjskom reformom. Drugi je talas blokada iz 2011. godine, kome su prethodili sezonski ciklusi protesta predvođenih "zvaničnim" studentskim telima — parlamentima fakulteta i univerziteta, Studentskom konferencijom univerziteta Srbije (SKONUS), i tako dalje — a njegovim nastavkom može se smatrati i sličan talas iz 2014. godine. U celini, period između 2006. i 2014–2015. godine bio je obeležen borbom za studentski standard (npr. za smanjenje ili ukidanje školarine), zahtevima u vezi sa opterećenjem i ESP bodovima, granicom za prijem na budžet (48 ili 60 ESPB), apsolventskim statusom i stažom, itd. U određenim trenucima je bilo i smelijih zahteva, poput zahteva za tzv. besplatnim obrazovanjem, odnosno ukidanjem samofinansiranja studenata u korist potpuno javno finansiranog visokog obrazovanja. Na planu metodologije organizovanja, iznađeni su novi, vaninstitucionalni načini organizovanja u uslovima u kojima zvanične institucije nisu uspevale da se izbore za interese studenata, ili bar nisu postale dovoljno otvorene za sve koji nisu bili prepoznati kao zvanični predstavnici studenata.

Posle 2015. godine, blokade nastave i studentski zborovi/plenumi ostali su deo repertoara studentskog organizovanja. Zahtevi su išli ka daljoj konkretizaciji, a moglo bi se reći i fragmentaciji, iako su nedavni događaji u vezi sa seksualnim uznemiravanjem na Arhitektonskom fakultetu pokazali da su studenti i te kako sposobni da se uhvate u koštac i sa problemima koji su ranijim generacijama iz ovog ili onog razloga ostajali van vidokruga.

Kakav je, prema tome, bilans dosadašnjih oblika i instanci studentskog organizovanja posle 2000. godine? Iako za širu raspravu o tome ovde nema mesta, može se reći da su oni uspeli da, bar do sada, spreče pokušaje prosvetnih vlasti da granicu za upis na budžet podignu na

60 ESPB, te da je u tom smislu ostvaren uspeh u pogledu dostupnosti obrazovanja za širi krug studenata bez obzira na njihove materijalne okolnosti. Osim toga, zaustavljeno je — ili je bar odloženo — dramatično povećanje školarina kakvo je često i redovno bilo najavljavano u periodu 2006–2015. (iako je u maju 2022. godine nekolicina fakulteta podigla školarine, mada u okviru opšteg rasta cena). Sa druge strane, pokazala se važnost privremene i prelazne prirode studenata kao društvene grupe, jer deluje kao da svaka generacija mora iznova otkrivati metode i pouke iz prethodnih borbi. Ne postoji organizovani prenos i “čuvanje pamćenja” prethodnih pokreta, koji bi mogli skratiti vreme “učenja” organizovanju i povezati nove generacije sa prethodnima. Odsustvo te veze može se lako videti na primeru nepoznavanja istorije i značaja 4. aprila kao Dana studenata, koji je ustanovljen kao vid sećanja na pogibiju Žarka Marinovića tokom studentskih demonstracija 4. aprila 1936. godine u Beogradu.¹ Žarko i njegovi saborci i saborkinje su protestovali protiv odluke Kraljevine Jugoslavije da uvede univerzitetsku policiju. Tako nešto se, u trenutku pisanja ovog teksta, pokušava sprovesti na univerzitetima u Atini i Solunu, što, tačnije, svedoči važnosti očuvanja sećanja na 4. april.

IZAZOVI ORGANIZOVANJA — I KAKO IH PREVAZIĆI

Uprkos svemu, organizovanje studenata je i dalje važno jer se, kao i na drugim društvenim poljima, za interese studenata neće izboriti niko do samih studenata. Kako se to tačno radi i šta su ti interesi — to je pitanje za same studente u datoj situaciji. Koji su glavni izazovi studentskog organizovanja danas i koje taktike i alati mogu poslužiti za njihovo prevazilaženje?

 ¹ <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-56631072>

1. Apatija i nezainteresovanost

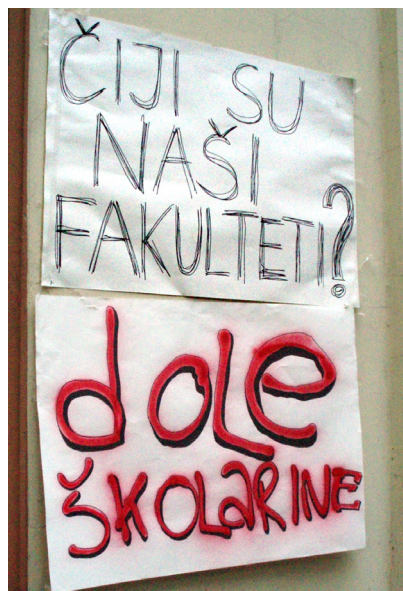
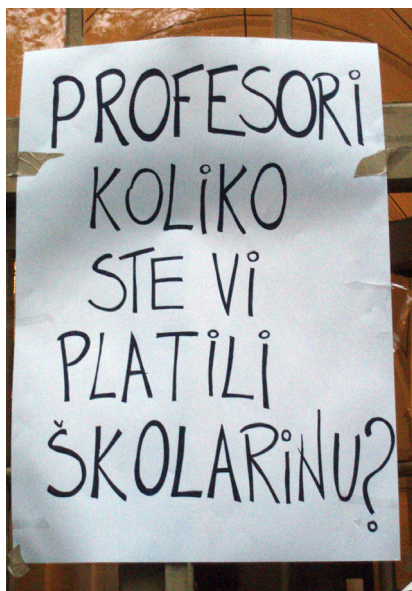
Prvi i najčešći problem sa kojim će se suočiti svako ko se upusti u veseli poduhvat organizovanja svojih koleginja i kolega je apatija i nezainteresovanost za pokrenuta pitanja i ciljeve. Iako ovo može predstavljati dovoljno jaku prepreku da mnoge buduće aktiviste ili organizatore u potpunosti odvraća od bilo kakvog posla, ona ipak nije nepremostiva. Kako bi se izbegla frustracija i prevremeno odustajanje, neophodno je prvo sagledati konkretan presek interesa u situaciji koja se pokušava rešiti — na primer, ako je u pitanju problem studentskog standarda, treba uzeti u obzir da li je za to pitanje važan odnos budžetskih i samofinansirajućih studenata, kakvi su budžetski kapaciteti fakulteta ili univerziteta da to pitanje reši, koja je uloga zvaničnih studentskih organizacija u tome i da li mogu da se uključe u rešavanje problema ili ne. Drugi primer: ako se pokušava rešiti problem opterećenja na jednom predmetu ili modulu, treba realno sagledati koliko studenata to pogađa i da li postoji potencijalni saveznik među univerzitetskim osobljem i nastavnim kadrom. Drugim rečima, ne treba pretpostavljati opšte i pravolinijsko interesovanje za dati problem ili njegovo bezuslovno i jednostavno odsustvo.

S obzirom da rešenje problema može u takvim uslovima delovati nemoguće — cilj je uvek najudaljeniji od starta — treba početi skromnijim akcijama koje za cilj imaju ne toliko da reše problem, koliko da "sondiraju" interesovanje i kapacitete — više o tome u odeljku o alatima, taktikama i metodama.

2. Identifikacija problema

U ovoj istraživačkoj fazi organizovanja, kroz razgovor sa drugim studentima treba prikupiti što više perspektiva i mišljenja o problemu,

dok se u isto vreme vrši procena koliko su ostali zainteresovani i/ili upućeni u temu koja se problematizuje. Razgovori se mogu voditi neformalno — u pauzama između predavanja i vežbi — ili u formalnijem i strukturisanijem kontekstu, na primer kroz sprovođenje anketa, bilo fizički ili onlajn ili organizovanjem raznih prostora za diskusiju — bila to tribina, čitalačka grupa ili nešto drugo. U toku ove faze trebalo bi da se što jasnije artikulise razumevanje problematike i usaglasi sa što većim brojem kolega oko toga šta je priroda izazova i problema, jer bi i sam ishod ove faze organizovanja trebalo da bude što jasnija i nedvosmislenija artikulacija. Ovaj deo posla nije nimalo lak, zbog čega treba proceniti ko od kolega ili sagovornika deli strast, želju ili interes za pokretanjem problema i njegovim rešavanjem, kako bi se sa njima bliže saradivalo, a odgovornosti, obaveze i utisci o napredovanju organizacije mogli podeliti. Sa druge strane, ubedi-

Plakati na vratima Rektorata BU 2006.

vanju i motivisanju drugih treba pristupiti pametno: dakle, ne gubiti previše vremena na ubeđivanje drugih, jer se ljudi češće uveravaju delima nego rečima, a dela nastupaju kasnije u sledu događaja.

Ukratko, treba pronaći ljude koji žele da pomognu u organizaciji, a potom prikupiti informacije o širini i dubini problema iz raznih perspektiva kroz razgovor sa što većim brojem ljudi. U pogledu prikupljanja podataka kao izvor se može koristiti ne samo ono što je dostupno u medijima, već i dokumenta fakulteta/univerziteta, budžeti, odluke i slično. Krajnji proizvod ovog rada treba da bude jasna i nedvosmislena artikulacija problema, kako on izgleda u praksi i kako se odnosi na razne profile ljudi i njihove moguće interese. U istom trenutku, važno je postaviti neke granice i imati u vidu ograničenost sopstvenih kapaciteta i resursa (vremena i energije).

3. Formulisanje i dinamika zahteva

Nakon istraživačke faze, u kojoj je u idealnom slučaju prikupljeno dovoljno podataka za informisani nastup kako prema drugim kolegama i koleginicama i nadležnim instancama kojima će se uputiti zahtevi, tako i eventualno prema medijima, trebalo bi ustanoviti da li je u organizaciju uključeno dovoljno ljudi (inicijalno jezgro ne mora okupljati više od pet do deset ljudi). Ukoliko to jeste slučaj, po istom principu po kome se jasno definisao i identifikovao problem, moraju se jasno definisati i zahtevi. Drugim rečima, zahtevi moraju biti nedvosmisleni, konkretni, bez prostora za pogrešna tumačenja i drugačije interpretacije onoga što se želi postići. Ukoliko se na kraju ipak formuliše duža lista zahteva, pametno je za medijsku prezentaciju listu kondenzovati na nekoliko zahteva koji su najvažniji, mogu se lako upamtiti i iskomunicirati sa drugima koji možda nisu upućeni u temu i probleme. U tom smislu, treba uvek imati u vidu da mediji ili neće biti na-

klonjeni vernom prenošenju zahteva ili to neće moći/umeti da učine ukoliko su oni složeni. Još jedna opasnost koja se može javiti u slučaju nedovoljno jasno izraženih zahteva je i kooptacija inicijative od strane raznih drugih aktera: omladinskih kadrova raznih političkih partija, studenata koji su u isto vreme zaposleni u nevladinim organizacijama ili prosto od drugih studenata kojima se interesi direktno kose sa onime što pokušavate da izборite.

Još važnija metoda u ovom kontekstu je eskalacija zahteva, kao i metoda koji se koriste za njihovo ispunjenje. Naime, ukoliko se odmah ide na maksimalističke zahteve čije bi ispunjenje možda bilo i najbolji mogući ishod, najverovatnije je da će drugi biti ili uplašeni smelošću zahteva ili razuvereni preprekama koje stoje na tom putu, a koje zaista jesu ozbiljne. Osim toga, lako će se sagoreti oskudni resursi dostupni na početku. U takvim slučajevima, potrebno je početi sa skromnim i malim zahtevima čije je ispunjenje predvidivo i na horizontu. U tom slučaju, oba ishoda su zadovoljavajuća. Ukoliko se ti mali zahtevi is-

Protest na platou ispred Filozofskog 2006.

pune, osećaj pobeđe i moći da se to izbori daće veliki vetar u leđa za buduće organizovanje i nove poduhvate; ukoliko nadležna instanca odbije da izađe u susret tako skromnim zahtevima, dalja eskalacija naročito u pogledu metoda organizovanja delovaće iznuđeno, a samim tim i opravdano čak i najskeptičnijim članovima ili članicama "inicijativne" grupe ili šire studentske javnosti. Drugim rečima, skromni zahtevi su često tek katalizator za smelije.

Kada se u užoj ili široj javnosti nastupa sa zahtevima, poželjno je izbeći da rasprava ode van polja u kome se članovi inicijativne organizacione grupe osećaju stručno i u posedu važnih informacija i perspektiva, jer će to dovesti do zbunjenosti, dezorijentacije i težnje da se odustane. Sa druge strane, veoma je poželjno drugu stranu isterati na ovaj deo terena — tamo gde će se oni osećati nesnađeno, nestručno i dezorijentisano, kako bi se ova neravnoteža mogla upregnuti u napore za ostvarenjem zahteva. Važan deo ove neravnoteže je posedovanje pozitivne alternative, tamo gde je to moguće (npr. nerealno je očekivati da studenti osnovnih studija formulišu celokupnu politiku visokog obrazovanja na nivou države) — umesto da se bude "samo" protiv nečega, bolje je imati i nešto za šta je pokret.

Naposletku, moguće je da će se u nekoj situaciji, naročito kada je u pitanju velika borba koju značajan deo studenata oseća svojom i smatra važnom, u organizovanje uključiti različite grupe sa različitim namernama i shvatanjem ciljeva i važnosti zahteva i metoda. U takvim scenarijima najvažnije je održavati komunikaciju i nivo razumevanja između različitih grupa, a treba težiti i kompromisu koji se u praksi ogleda u podeli posla koja uvažava različitost u pokretu. Iako se strasti mogu lako rasplamsati, mehanizmi poput čestih, ali usmerenih i dobro moderiranih rasprava, kao i racionalnog glasanja povodom važnih pitanja, pomoći će održanju kohezije i duha solidarnosti do ispunjenja zahteva.

4. Uključivanje drugih — širenje organizovanja

Pored jasne i nedvosmislene artikulacije kako problema, tako i zahteva, koja će pomoći lakšem uključivanju drugih, važno je neprestano informisati druge o tome, kao i o promenama koje se dešavaju u toku neke akcije ili organizovanja (kako instance reaguju na to, kako reaguju drugi, da li je to prisutno u medijima i kako, itd). Ovo je tim važnije ukoliko se uprava fakulteta, univerziteta ili neke druge institucije ozbiljno pozabavi informisanjem koje je u njihovom interesu, a protivno onome što rade studenti. Primera radi, u slučaju blokade nastave, zamislivo je da uprava fakulteta pokuša da probleme sa nepovezanim aspektima funkcionisanja fakulteta svali na studente u blokadi, ili da druge studente zaplaši "obaranjem godine" i tome slično.

U pogledu ovog aspekta organizovanja, lako su dostupna mnoga sredstva informisanja: osim, na primer, redovnog štanda na kome se zainteresovani studenti mogu obavestiti o ciljevima organizovanja, informisanje je moguće vršiti preko društvenih mreža kao najdostupnijeg sredstva, video produkcijom, slanjem saopštenja novinskim agencijama, ali i nešto staromodnijim sredstvima kao što su plakati, leci, bilteni, novine, itd.

Drugi važan oblik uključivanja drugih u konkretnu borbu je organizovanje različitih sadržaja koji mogu, ali ne moraju i nužno imati neposrednu vezu sa problemom ili zahtevima. Na primer, ukoliko se radi o borbi protiv podizanja uslova za budžet sa 48 na 60 bodova, mogu se organizovati radionice ili tribine na temu mesta univerziteta u društvu, prezentacije istraživanja o životu studenata danas, predavanja ili diskusije o nekom od ovih aspekata, ili čak i kreativniji oblici poput psihodrama i slično. Važno je na ovom mestu reći da se ne treba plašiti kreativnosti, pa čak i zabave, sve dok one nisu same sebi svrha ili bek-

Na studentskom zboru je dogovoreno :

1. studenti se smenjuju u 2 grupe
PETAK 22 - 09 h : I GRUPA
SUBOTA 09 - 16 h : II GRUPA
16 - 22 h : I GRUPA
22 - 09 h : II GRUPA
2. **Apeluje se** na studente drugih fakulteta da od ponedeljka počnu sa skupljanjem peticija na svojim fakultetima a u cilju širenja protesta protiv školarina i za master
3. U učionici 101 je **zabranjeno** pušenje jer se u njoj spava
4. U učionici 103 je kuhinja i čitaonica - **može se** studenti da u tom delu hodnika bude **tiho**
5. U učionici 105 su celodnevne projekcije filmova - raspored je istaknut na vratima
6. Sve bučne aktivnosti bi trebalo da budu završene do 1 posle ponoći da bi ljudi mogli da spavaju.
7. Jako je bitno da održavamo red i higijenu na fakultetu radi nas samih i radi slike koju odajemo javnosti.
8. **Bez alkohola na fakultetu!**

Obaveštenje o odlukama zbora na Filozofskom 2011.

stvo od realnog rada organizovanja. Čak i one ideje i akcije koje na prvi pogled deluju neobično ili suludo imaju potencijal da privuku druge upravo tom neobičnošću i, još više, neočekivanošću. Ukoliko se tokom njih komuniciraju važne ideje na pristupačan način, još bolje! Prečesto su studentske, a i druge borbe opterećene hroničnim odsustvom humora, humorističke subverzije i opsesijom da se bude sasvim, pa i samrtno ozbiljan, u strahu od realnih ili zamišljenih autoriteta.

Treće, kao i svaki ozbiljniji ljudski poduhvat, organizovanje oko nekog konkretnog studentskog problema zahteva podelu posla. Tako se, na primer, može izvršiti podela na radne grupe: grupu za rad sa medijima (koja piše saopštenja, izrađuje pres-kliping i informiše spoljašnju javnost), grupu za informisanje (unutrašnje javnosti — studenata i nastavnog kadra), grupu za alternativne obrazovne sadržaje, redarsku grupu, istraživačku grupu, itd. Ovako se ne samo lakše obavlja ogroman posao koji predstoji, već se otvaraju i kanali da se novi ljudi priključe na osnovu svojih mogućnosti, sposobnosti i preferencija. Sve radne grupe trebalo bi da redovno podnose izveštaje o radu glavnom telu koje koordiniše organizovanje ili na kome se odlučuje o daljim koracima (npr. plenum ili zbor, ili studentski parlament ukoliko je on težište koordinacije).

5. Vanredne situacije

Na ovom mestu vredi napraviti kratku zabeležku o mogućim vanrednim ili ekstremnim situacijama koje mogu nastupiti, i to uglavnom kada se organizovanje proširi, zahtevi postanu smeliji, a šanse za uspeh su veće. O čemu se radi? U prošlosti su studenti često bili meta fizičkih napada i provokacija — u prvom slučaju, od strane navijačkih ili ekstremno desnih grupa, organizacija i pojedinaca, a u drugom, od strane instanci vlasti, pa čak i policije. Na primer, policija može

pokušati da neovlašćeno uđe u prostorije fakulteta, iako, po Zakonu o univerzitetu, to ne može učiniti izuzev na poziv uprave fakulteta ili univerziteta. U takvim situacijama najvažnije su tri stvari: stalozhenost, odnosno odbijanje bilo kakvog nasilja, masovnost, i snimanje ili fotografisanje. Prvo je važno jer, osim u okolnostima samoodbrane, nema nikakvog razloga da se studenti upuštaju u nasilne akcije prema bilo kome. Drugo, to uvek doprinosi sigurnosti i bezbednosti i odvraća potencijalne nasilnike ili provokatore. Treće, u doba pametnih telefona i društvenih mreža, to je najbolji lek protiv anonimnosti nasilnika, a takođe lako obezbeđuje podršku i simpatije napadnutima.

6. Metodi organizovanja i odlučivanja

Na nivou odlučivanja i uključivanja studenata u odlučivanje o sopstvenom studiranju, ukoliko zvanična tela — npr. studentski parlament — ne reaguju ili pokušavaju da to spreče, redovni sastanci u vidu plenuma, ili čak bez nekog krovnog imena i formata, predstavljaju najefektivniji način. Međutim, ovakvi sastanci su ozbiljan poduhvat, pre svega u smislu formulisanja dnevnog reda, a potom i moderiranja i ograničavanja vremena trajanja. Kao i svaki javni forum u društvu u kome se glas mnogih sistemski ne čuje, biće prilika u kojima će pojedinci opravdano hteti da se raspravlja nadugačko o svakom, pa i najmanjem problemu. Od moderatora i organizatora zavisi da se ovakvi sastanci ograniče na razumnu meru, da se govornicima da određeno vreme, da se uredi mogućnost repliciranja, a najpre da se na najmanju moguću meru svedu upadice u reč, burne reakcije odobravanja ili neodobravanja, i generalno nepoštovanje govornika ili govornica.

Prednost ovakvog načina organizovanja je to što će realnu moć odlučivanja zadržati u rukama većine studenata koji su uključeni. Na plenumima svako ima priliku da kaže mišljenje, dâ predlog i čuje tuđe

argumente. Na taj način uči o problemu i o saradnji sa drugima, a javlja se i jača solidarnost među svima uključenima nego kada neko drugi donosi odluke u njihovo ime. Ojačavaju se pojedinačni učesnici i učesnice i oni se kroz ovakav proces zajedničkog rada razvijaju kao ličnosti, tako da je samim tim i borba jača. Ovakav način rada ima svoje dobre strane i u pregovorima. Ako ne postoje "zvanični" predstavnici studenata, u pregovorima sa instancama sa fakulteta pregovarači se mogu rotirati kako bi se izbegli pritisci i ucene kojima oni mogu biti podvrgnuti. Naročito je važan efekat konfuzije druge strane koje rotiranje pregovarača može izazvati.

Naposletku, važno je pronaći delikatnu ravnotežu između stukturisanosti i improvizacije, odnosno između vertikalnog (predstavnici, tela, organi) i horizontalnog aspekta organizovanja (što šire učesće što većeg broja ljudi). Ne treba se držati isključivo jednog ili drugog. Preterana struktura vodi hijerarhiji koja može otežati organizovanje (dok u isto vreme privlači pažnju i energiju drugih koji bi da je s razlogom uklone i eliminišu iz procesa), a olakšati profilisanje lidera koji ne odgovaraju pokretu. Odsustvo strukture, pomalo paradoksalno, vodi istom ishodu: težem organizovanju jer nema odgovornosti i podele posla i profilisanju lidera ili neformalne hijerarhije koju je još teže demontirati jer je neformalna i neuhvatljiva.

Na kraju, u pogledu taktika koje se koriste u borbi, važno je često ih menjati. Preterani fokus samo na jednu ili nekolicinu njih može naštetiti organizovanju na dva načina: prvo, druga strana će se na njih navići i lakše ih savladati, a drugo, samim učesnicima pokreta će brzo dosaditi. Najbolja taktika je ona u čijem sprovođenju ljudi uživaju i u kojoj vide smisao, ali i ona koja zapravo radi posao.

Najvažnije je, bez obzira na izbor konkretnog pristupa, neprestano održavati pritisak i tempo.

UMESTO ZAKLJUČKA

Kao što se dâ videti, studentsko organizovanje je težak i složen posao koji od onih uključenih u njega zahteva mnogo toga: kreativnost, fleksibilnost, otvorenost prema drugima, velike zalihe strpljenja, ali i fokus, upornost, smirenost i snagu. Neka to, ipak, ne obeshrabri nikoga. Pokazano je na početku teksta da su studenti, kada su organizovani, jedinstveni i svesni svojih interesa, ali i kapaciteta, sposobni za krupne idejne i praktične poduhvate. Upravo su francuski studenti 1968. godine lansirali čuvenu parolu "Budimo realni, zahtevajmo nemoguće!". Možda ima čitalaca kojima će ovo delovati upravo nemoguće i neizvodljivo. Cilj ovog teksta bio je da se pokaže da se ne mora uvek zahtevati nemoguće i da uloga studenata nije da budu mladi idealisti sanjari koji teže da zadovolje očekivanja starijih generacija, a onda neizostavno "odrastu" i shvate sav privid svojih nekadašnjih mladačkih stremljenja.

Posao organizovanja može početi koliko danas, makar i oko najmanjih problema, a najveća snaga nalazi se u drugima koje muči ista muka i koji osećaju istu nepravdu. Univerzitet ne mora, stoga, biti ustanova u kojoj se uči samo ono što je u nastavnom planu i programu — on može biti i mesto gde se učimo tome da je moć, na kraju krajeva, u našim rukama.

Praksa koja nam je promenila svest

Lični pogled na blokadu Filozofskog
fakulteta deset godina kasnije

Milena Stanić i Dušanka Milosavljević

Milena: Od blokade Filozofskog fakulteta je prošlo skoro 8 godina. Možeš li da veruješ? Juče sam gledala neke snimke i vidi se da smo svi mnogo mlađi, ali stvarno imam osećaj kao da je prošlo najviše godinu dana. Glavni utisak mi nije bio koliko je vremena prošlo, nego brate, koliko smo bili srećni tada, imam osećaj da je to poslednji put da sam bila stvarno srećna.

Dušanka: Ja sam taj osećaj imala do pre godinu—dve, ali sada mi se već čini da se u međuvremenu stvorila neka realna distanca. Da li zbog nekih novih iskustava ili ne, jer nije mi se desila nijedna tako krupna životna prekretnica koja me je (trans)formisala. Samoј sebi sam manje—više ista osoba koja sam postala kroz iskustvo blokade. Ipak, tada sam imala svega dvadeset godina, a kada pokušam da se prisetim šta nam se sve desilo kroz lično i aktivističko odrastanje za ovih osam godina, jasno je da je prošlo toliko.

Milena: Da, verovatno imam osećaj kao da je bilo juče zbog toga što ti kažeš, tada smo obe postale ove osobe koje smo danas, sa svim vrednostima i razumevanjem stvarnosti, a sve što je došlo posle se samo nadograđivalo na tu bazu koju smo tada napravile. Za mene je to bila najveća prekretnica i stvari koje sam tada shvatila su one koje verujem da se nikada neće promeniti, to je kao neko sidro moje ličnosti. Zašto smo tada bile toliko srećne ili zašto iskustvo blokade vezujemo za iskustvo sreće?

Dušanka: Kako sam razumela ono što je Badiju govorio u Beogradu o sreći — ako je uopšte dostižna u okviru kapitalizma — ona je u potencijalu njegovog prevazilaženja. Ja bih sad malo ublažila i rekla da je možemo osetiti onda kada činimo nešto subverzivno ili što bi Mimi Mercedes rekla, još blaže: sreća je u borbi. Pretpostavljam da su tu vrstu sreće osetili svi koji su učestvovali u sličnim borbama, recimo radničkim blokadama

fabrika. Pretpostavljam i da to čudno zvuči, jer mislimo da bi borba trebalo da podrazumeva muku i žrtvu, a ne dobro zezanje, zabavu, kamoli sreću. Drago mi je da imamo priliku da pričamo, a sada i pišemo i o tom aspektu. Sećaš se Mininog pitanja o tome da li su studentske borbe posebno romantizovane? Naravno da jesu. One ne bi trebalo da imaju nikakav primat u odnosu na druge borbe i nisu ni po čemu značajnije, čak su često usmerenije na uže, minimalne i specifične zahteve koji se tiču manjeg broja ljudi i reaktivnije su po svom karakteru od drugih društvenih borbi. Ipak, ako je neko romantizovao našu studentsku borbu, to smo nas dve. Iako blokada Filozofskog nije bila hipi komuna, niti smo živeli komunizam 90 dana, za mene ona jeste simbol nečeg takvog. Iskreno, nemam ništa protiv romantizacije našeg iskustva i studentskih borbi uopšte — šta bolje može da radi student u dvadesetim godinama života nego da blokira fakultet? Brucošijade, KST maskenbali,

llegala, žurke u Studenjaku. Sve studentsko je romantizovano, zašto ne i blokada?

Milena: Kad god pričam o blokadi nekome ko nije u njoj učestvovao ili nekome ko generalno nije imao slično iskustvo kolektivne borbe, osećam se kao da ne mogu da me razumeju i dobijam reakciju kao da sam ja neki debil koji se loži da smo mi radili nešto mnogo veliko i bitno, a da nismo. Ljudi to često relativizuju i kažu kao — ma, vi ste samo blokirali neki fakultet. Onda ja moram da objašnjavam da je blokada trajala 90 dana i da smo skoro 2 meseca držali zgradu u centru Beograda, kako je u blokadi aktivno učestvovalo oko 200–300 ljudi, a na zborove nekada dolazilo i do 600 njih i kako je to iskustvo politički osvestilo i zauvek promenilo sve te ljude.

Upravo to je razlog zašto je blokada nama i većini ljudi koji su u njoj učestvovali bitna, jer smo tada naučili mnogo o tome kako svet funkcioniše, ali i kako treba

da se organizujemo da bismo ga promenili. Na tom primeru na malom pokažu se svi mehanizmi funkcionisanja društva, ogole se institucije, interesi i pozicije. A način organizovanja, zborovi ili plenumi kao mesto gde se donose odluke su nešto što je prisutno u skoro svakom vidu sličnih borbi i naša praksa na blokadi nas je naučila kako da kasnije koristimo sve te mehanizme u bilo kom vidu organizovanja. Ta

Blokada Filozofskog 2011.

praksa nije nešto izolovano i odvojeno od sveta, nije jedinstvena, moj praded je blokirao Pravni fakultet pre skoro 100 godina, ljudi širom sveta to rade. I mi kada smo kasnije učestvovali u nekim organizacijama smo primenjivale ove principe.

SMISAO U IZGRADNJI ZAJEDNICE U PROSTORU

Dušanka: Blokada, odnosno naš kolektiv i naša zajednička borba su mi zaista bile najvažnije stvari u životu tih meseci. Žrtvovala sam dva jedina dublja odnosa koja sam do tada uspešno i sa uživanjem održavala godinama, promenila sam se kroz to iskustvo, a ta promena je naišla na nerazumevanje, distancu i odbacivanje. Blokada je posredovala sklapanja dosta novih odnosa, ali i puno radikalnih prekida brojnih starih odnosa, imali smo čak i onu foru: **“Nisi, dečko, blokada da te volim najviše na svetu!”** Čini mi se da nas niko u našem širem, ne-blokadnom okruženju

Blokada Filozofskog 2011.

nije razumeo. Ljudi nisu razumeli kako uopšte dođe do toga da ti neka novoizgrađena zajednica i vaša zajednička stvar postane najvažnija stvar? Verujem da se odgovor krije u procesu izgradnje zajednice i da je usko povezan sa zajedničkim načinima korišćenja fizičkog prostora. Sam proces osvajanja prostora, te daleke, prazne i hladne institucije u kojoj nema ničeg tvog, ničeg bliskog i toplog, a koji preko noći počinješ da koristiš kao svoj životni prostor, deleći ga sa drugim ljudima, ujedno je i proces skrnavljenja i prisvajanja nekog institucionalnog prostora — kroz probijanje tabua nekog licemernog morala, kroz promenu percepcije toga šta je i čemu sve mogu da služe katedra, biblioteka, šesti sprat. Znaš, kad opereš zube i uneseš svoju kozmetiku ili se našminkaš sa drugaricama u toaletu koji si uvek zaobilazila jer nikad nema sapuna, papira, niti wc šolje, ili skuvaš kafu u 101, pustiš muziku sa kompa u 401, zapališ cigaretu u hodniku ili zaspis na jastuku sa onih užasnih

stolica ispred čitaonice. Tako Fakultet postane tvoj, zavoliš ga, vežeš se za prostor, on postane studentski, istinski "slobodan Filozofski". Kroz taj zajednički život u zajedničkom prostoru, kroz njegovo deljenje, kroz bivanje u tom konfliktu sa Upravom i istovremeno kroz poštovanje pravila i principa funkcionisanja tog kolektiva (zajednički donesenim), što je sve proces izgradnje naše zajednice — ta blokada postane nešto najbitnije, jer je nešto tvoje, ali i zajedničko. Čak i mimo tog romantizovanog aspekta zajedničkog života u komuni, naš svakodnevni rad je bio smislen, kreativan i zajednički: organizovali smo dežurstva, plenum, čitali zakone, pisali saopštenja, gostovali u medijima, organizovali proteste, koordinisali radne grupe, pravili transparente, učili zajedno, osmišljavali obrazovni i kulturno–umetnički program, povezivali se sa studentima drugih fakulteta, radnicima u štrajkovima i protestima, aktivistima u drugim borbama.

Milena: Da, deluje kao da je taj zajednički život, a onda i smisao ono što nas je povezivalo, nešto što nam je svima prioritet, svest da taj smisao delimo i da se borimo za isti cilj, da možemo da se oslonimo jedni na druge. Čitala sam skoro knjigu Viktora Frankla koja je kod nas prevedena kao "Zašto se niste ubili?" gde piše o svom iskustvu u logoru i pravcu koji je nazvao "terapija smislom". Tu on kaže nešto na tragu: "Nije važno šta mi očekujemo od života, već šta život očekuje od nas", tj. da smisao ili neki svoj poziv ne tražimo, već smisao ili poziv nađu nas. Tako je bilo na blokadi, imali smo osećaj da je prisustvo i učešće svakog od nas važno i stvarno jeste bilo, znali smo da ako neko od nas odustane i ode kući blokada može da padne. U tom trenutku mi smo studenti i najbolje što možemo da radimo je da se borimo za dostupnije obrazovanje, kao što radnik na radnom mestu može da se bori za bolje uslove rada ili bilo ko od nas na ulici za bolji život. I nakon toga mi je baš bilo teško da pro-

nađem smisao, jer mi se čini da je u kapitalizmu on retko prisutan. Očekuje se da ga ostvarimo unutar porodice koja je izolovana od ostatka društva ili na radnom mestu koje je često besmisleno, jer naš rad doprinosi samo tome da neko stekne profit, jako mali broj ljudi može da nađe smisao u tim stvarima. A unutar nekog kolektiva, pogotovu ako je u pitanju zajednička borba, smisao je i više nego prisutan. Bar ja mislim da su ljudi društvena bića i da vole da provode vreme u kolektivu, radeći nešto što zaista menja stvari ili stvara nešto dobro.

Dušanka: Da, mislim da svi jesmo tu zajedničku stvar doživeli kao poziv, čak se razvila i određena dužnost prema tom kolektivu. Kada smo odlučivali o daljim koracima na plenumima, svako od nas se osećao dužnim da učestvuje i glasa, budući da svako zastupa sebe neposredno, svačiji glas je bio važan. Nismo ih propuštali, makar trajali po pet sati. Takođe, ako smo znali da u određenim rizičnim periodima

blokada može pasti, dežurstva smo shvatali prilično ozbiljno, iako smo svi bili iscrpljeni i neispavani od prethodnih. Prosto, ticalo se svakoga od nas i od svakog je zavisilo, pa je bilo lako da se svako oseti potrebnim i važnim članom tog kolektiva.

ŠTA JE NAJEKSTREMNIJE ŠTO SE DESILO I ŠTA JE IZA SVEGA OSTALO

Dušanka: Dobro, kad gledaš iz sadašnje perspektive — šta je najradikalnije što se desilo? Sa jedne strane, sve što je Uprava tada činila, bilo je prilično radikalno. Isekli su nam struju, napolju je bio minus, profesori su pravili spiskove studenata i izbacivali ih sa kurseva, fizički nasrtali na studenkinje i studente, dosta vas je završilo sa disciplinskim i krivičnim prijavama, članovi Uprave su se unosili studentima u lice i fotografisali ih, da bi onda te fotografije objavili na zvaničnom sajtu Fakulteta, gospode. Bilo je i napada ekstremno desničar-

skih grupa, uzurpacije Zbora od strane dekana, i tome slično. Sa naše strane, nije bilo ničeg spektakularno "radikalnog", osim načina internog funkcionisanja našeg pokreta i činjenice da smo držali fakultet pod blokadom tri meseca? U kom odnosu je ta radikalnost ovakve prakse sa radikalizacijom većine učesnika i učesnica blokade?

Milena: E pa da, ja mislim da je ta njihova radikalnost, tj. to nji-

hovo nenormalno ponašanje još više doprinelo tome da istrajemo u borbi, prvo zato što su pokazali svoje pravo lice, a drugo zato što su podigli igru na viši nivo, nekako su nas tim svojim potezima provocirali da budemo još besniji i svesniji toga da je to pravednički bes. A što se tiče naše radikalnosti — slažem se, nije bilo ničeg toliko radikalnog u smislu nismo zapalili fakultet ili tražili besplatno obrazovanje, zahtevi jesu bili usko definisani, ali ja mislim da je to zato što su

organski došli odozdo, nije ih nametnuo neko ko "zna bolje", nego su se obični studenti okupili oko svojih problema i borili za svoj interes. I ja mislim da tako i treba, tako mora da počne da bi bilo ispravno, a onda ako Bog da, da preraste u nešto veće, kao što je to bio slučaj sa blokadom. Neki su zamerali što su se studenti mahom izjašnjavali kao apolitični, ali nije toliko važno ni deklarirati se ili etiketirati borbu kao levu ili desnu jer dela govore više od reči. Sama praksa

Blokada Filozofskog 2011.

je bila vrlo politična u tom širem smislu — solidarna, inkluzivna, feministička, a pre svega najradikalnije demokratska — bez hijerarhije, transparentna i jednaka, samoorganizovana.

Meni se to čini najvažnijim — da se ljudi sami organizuju, bez vođa i autoriteta i da sami, kroz praksu nauče sve, jer praksa stvara svest i samo tako možemo da naučimo i razumemo stvarnost. A najbolje od svega je što naučimo da je tako nešto moguće — na ovom primeru smo videli da zapravo može da se funkcioniše bez vođe, da odluke mogu da se donose zajednički i da je direktna akcija poput blokade najefikasnija. Na početku su pokušavane peticije,

pregovori i molbe, mali protesti po hodnicima, dok svi nekako zajednički nisu shvatili i odlučili da je blokada jedino sredstvo kojim može da se izvrši pritisak na one koji imaju više moći. I to može da se primeni prilikom svakog protesta — da se odluči za direktnu akciju umesto za miran protest, da se odluke donose direktno–demokratski, a ne da se dozvoli da vas neko predvodi. Isto je i prilikom pravljenja neke organizacije — možemo da napravimo organizaciju gde su svi jednaki. I takve male pobede i prakse nam dokazuju da je to ne samo moguće nego najbolji način organizovanja, kako na nivou pojedinačne organizacije tako i na nivou sveta.

Protest studenata Beogradskog univerziteta 2007.

Kako raditi sa sobom i drugima i ne odustati

**Lekcije iz studentskog i
srednjoškolskog organizovanja**

Relja Dereta

Mnogi aktivisti su svoje prve aktivističke korake napravili u periodu studija. Nakon srednje škole gde kod učenika češće preovlađuje ubeđenje "Mi se ne pitamo ništa, mi ne možemo ništa", na fakultetu se slika znatno menja. Izloženost brojnim novim idejama i perspektivama, povećana svest o problemima koji nas okružuju, osećaj da mi nešto zapravo možemo da uradimo — sve ovo motiviše na akciju. I ta akcija je donela mnogo toga. Nema potrebe ponavljati koliko je studentski aktivizam kod nas i u svetu imao značaja decenijama unazad. Međutim, u ovoj borbi su i mnogi studenti odustajali. Možda su se razočarali (ne)postignutim, možda ih je frustriralo nerazumevanje i nezainteresovanost okoline za probleme koji ih pogađaju sve, možda su se prosto umorili — kako bilo, onaj plamen koji ih je gurao se ugasio.

Kompleksno je pitanje šta je čija motivacija za bavljenje i odustajanje od aktivizma. Ipak, iz svog iskustva rada sa stotinama studenata, primetio sam određene univerzalne obrasce i zamke u koje svako može da upadne. Zato bih u ovom tekstu ponudio neke svoje uvide za koje verujem da mogu da pomognu u osnovnim, ali krucijalnim aspektima aktivizma — kako da motivišemo sebe i druge, kako da efektno delamo, kako da realnije procenimo da li zaista treba odustati.

Šta uopšte smatram aktivizmom? Pre malo više od 10 godina kada sam vodio Školu aktivizma, aktivizam sam definisao kao **skup veština za osmišljavanje, sprovođenje i komunikaciju ideja, sa idejom promene svoje okoline na bolje**. Posebno mi je bio važan termin "veštine", jer sam time želeo da stavim akcenat na to da je sve moguće vežbati, od strateškog planiranja do deljenja flajera, kao i da je naša odgovornost da prepoznamo koliko jesmo ili nismo kompetentni u određenim aspektima svog aktivističkog delanja, te da napravimo konkretan plan kako da budemo bolji. Pitanje terminologije je definitivno relevantno i danas, posebno u kontekstu često neodređenog termina

“aktivista” (koji priznajem i sam ovde dosta koristim, u odsustvu boljeg) koji je dodatno razuđen lakoćom njegovog korišćenja. “Aktivista” bih tretirao kao “umetnik” — u redu je kad vas drugi tako nazovu, a izbegavajte da sami sebe tako definišete.

Bavljenje aktivizmom se može posmatrati i u rasponu od individualnog angažmana do velikih pokreta i organizacija. Od početnog možda većeg fokusa na individualni aktivizam (sa idejom — svi treba da se pokrenemo i uradimo makar nešto za svoju okolinu, što i danas smatram jako važnim), kroz svoj rad sam vremenom uvideo značaj grupisanja i značaj dugoročnog rada — ono što JS Richard jako lepo opisuje u svom tekstu “Organizovanje nasuprot aktivizmu”¹. Ova pitanja su posebno relevantna u kontekstu studentskog aktivizma.

Važno je razumeti ovaj kontekst u Srbiji danas, posebno ako se bavimo velikim temama kao što je borba za besplatno obrazovanje. Biti studentski aktivista je već samo po sebi dosta izazovno. Maltene celu prvu godinu brucoši hvataju konce sa novim obavezama, obimnim gradivom, kolokvijumima, ispitima. Ove obaveze su u bolonjskom sistemu postale zaista obavezne tokom celih studija, te je slobodnog vremena za aktivizam daleko manje. Ako studenti ipak postanu aktivisti, nemaju baš puno mesta odakle mogu da dobiju iskustvo — tu su uglavnom studentske organizacije ili studentski parlamenti čiji je opseg delovanja najčešće organizovanje stručnih događaja, studentskih žurki i ekskurzija i rešavanje akutnih problema vezanih za sam

1 Ceo tekst o razlici između organizovanja sa ljudima zarad postizanja zajedničkog cilja i praktikovanju aktivizma na neku temu se nalazi na ovom linku:

<https://organizing.work/2018/10/organizing-versus-activism/>

fakultet. Svakako su uglavnom u pitanju aktivnosti koje nemaju za cilj dugoročne promene. Ako i postoje aktivisti koji bi im mogli preneti značajnije iskustvo, oni su najčešće pri kraju studija, planiraju dalje svoj život i opada im motivacija za aktivizmom. Isto se dešava i našem protagonisti ovog scenarija — uz diplomiranje ide planiranje narednih koraka, traženje posla i druge obaveze i izazovi koji lako istisnu studentski aktivizam. Dakle, studentski aktivizam kod nas je "tranzitna kategorija" u koju upadaju mladi ljudi, uglavnom bez značajnog životnog i/ili aktivističkog iskustva, pokušavaju da u izazovnim okolnostima u par godina nešto postignu, i onda na kraju studija nastavljaju dalje sa životom.

Ovaj ciklus se ponavlja iz generacije u generaciju, a sa njim i slične greške, razočaranja i odustajanja — posebno kad su ciljevi veće promene, a glavni metod ostvarivanja ovih ciljeva studentski protest i blokade. Ima nešto romantično i uzbudljivo u protestima, i oni svakako imaju svoje vrlo realno i važno mesto u studentskom aktivizmu. Ali, u periodu kada je bolonjska reforma iznova otvorila pitanja dostupnosti i kvaliteta obrazovanja, protesti su se nametnuli kao glavni metod borbe u kojoj je većina bila zapravo motivisana za rešavanje akutnih problema — koliko bodova za prelazak na budžet, kako omogućiti zbirni upis i slično, što su sve posledice lošeg sistema, a ne i uzroci. Aktivisti koji su želeli da se bave uzrocima su doživljavali grubo razočaranje ne samo vrlo malim odzivom studenata na proteste (imajući u vidu ukupan broj studenata Beogradskog univerziteta), već i još manjom motivacijom studenata da se nakon protesta upuste u ozbiljniji rad. Zameralo se odsustvo solidarnosti i spremnosti da se gleda dalje od svog nosa.

Tu dolazimo i do prvog važnog uvida — ako misle da i sebe i druge motivišu i usmere, aktivisti moraju prvo realnije i konkretnije defi-

nisati šta su im ciljevi. "Besplatno obrazovanje za sve" je plemenita ideja, ali nije baš jasno kako težiti ka tome niti kako iskomunicirati drugima da se dugoročnije uključe. Čim se samo malo konkretizuje — npr. "Besplatno obrazovanje za sve studente Beogradskog univerziteta od 2025. godine" već je jasnije koliki je to zalogaj. Konkretizacija cilja poziva na konkretizaciju planiranja, a tu dolazimo do suočavanja sa realnošću šta jeste ili nije moguće.

Ova konkretizacija ne treba da demotiviše. Naprotiv, svest o tome koliko tokom svog angažmana zaista možemo da postignemo bi trebalo da nas oslobodi i ohrabri. Preuzeli smo štafetu, u ovom delu trke ćemo pomeriti situaciju koliko možemo i onda predati štafetu, sakupljeno iskustvo i smernice narednoj generaciji. Ako želimo da se studentskim pitanjima bavimo duže od studija, odlično, ali i tada je potrebno definisati konkretne ciljeve — šta želimo da postignemo u narednih 10, 15, 20 i više godina? Da li možemo biti zadovoljni ako lošu situaciju učinimo manje lošom, umesto našeg sna da ostvarimo finalni cilj?

Pored naše motivacije tu je i pitanje motivacije i solidarnosti ostalih studenata, to jest ogorčenost nad odsustvom istih. U kontekstu studentskih protesta, ovo razočaranje nastaje kao posledica potpuno nerealnih očekivanja koliko su protesti dobro mesto za građenje solidarnosti. **Protest nije mesto gde se gradi solidarnost, već mesto gde se solidarnost testira.** Solidarnost se gradi kroz dugoročni, konstantni angažman, koji ima jasno definisane ciljeve i brojne sitne, repetitivne, ne-seksi korake i aktivnosti, koje donose neku jasnu korist, to jest rešava neki konkretan problem.

Kod planiranja aktivnosti takođe postoje principi koji potpuno menjaju šta jeste ili nije moguće, što direktno utiče na motivaciju aktiviste. Dobar primer za ovo jeste jedan projekat koju smo organizovali pre

malo više od deset godina na Filološkom fakultetu. Nakon protesta 2009. godine, okupila se ekipa organizatora protesta i zapitali smo se "Šta bismo dalje mogli da radimo?".

U tom trenutku kao student prodekan Filološkog fakulteta (dakle, korumpirani funkcioner) bio sam upoznat sa brojnim problemima našeg fakulteta. Jedan u nizu jeste bilo pitanje prakse budućih profesora stranih jezika. Fakultet je imao sistem takozvanog hospitolovanja u kojem je morao da plaća srednjim školama da bi studenti mogli da imaju praksu, a para svakako nije bilo dovoljno. Ovo je praktično značilo da studenti drže jedan–dva časa srednjoškolicima koji su potpuno neinteresovani (svi se verovatno sećamo kakvi smo bili kada neko dođe da održi praksu na našem času), po rigidno definisanoj metodologiji, a na osnovu ovoga treba da zaključe da li žele da se bave nastavom.

Ako ovo posmatramo kao problem, jedan cilj bi mogao biti "Obezbediti više finansijskih sredstava za praksu", što je već samo po sebi jako izazovno, a ne menja glavni problem — sve i da studenti dobiju više prakse u srednjim školama na regularnim časovima, iskustvo koje tamo dobijaju je uglavnom nerealno i demotivišuće. Zato smo problem i cilj definisali drugačije: "Studenti nemaju dobre mogućnosti za praksu", to jest "Stvoriti studentima kvalitetne, pristupačne mogućnosti za praksu". Šta je kvalitetna, pristupačna mogućnost, to jest prilika? Negde gde će imati motivisane učenike, prostor i udžbenike za rad, uz minimum troškova. Iz navedenog je nastalo sledeće: praksa koju će studenti Filološkog fakulteta ostvariti kroz držanje besplatnih kurseva stranih jezika za studente drugih fakulteta.

Sve se uklopilo: studenti Filološkog su bili motivisani da održe realniji kurs u trajanju od dva–tri meseca u kojem mogu da testiraju različite pristupe i gde će imati motivisane učenike. Studenti drugih fakulte-

ta su bili motivisani jer — besplatni časovi stranih jezika. Slobodnih prostorija na fakultetima uvek ima, a svaki učenik je fotokopirao svoj udžbenik, tako da su troškovi bili praktično nepostojeći.

Već prve godine je oko 50 studenata Filološkog fakulteta održalo kurseve za preko 500 studenata. U jednom trenutku se profesorka sa katedre za nemački jezik i književnost uključila i priznala ovu praksu kao zvaničnu — dakle, studentkinje nemačkog jezika su za praksu na projektu koji je nastao mesec dana ranije dobile ESPB bodove. Ovaj projekat je bio toliko jednostavan i logičan za organizovati da se nastavio kroz godine, menjajući organizatore (kao idejni tvorac projekta učestvovao sam samo u prvoj iteraciji). Hiljade i hiljade studenata je prošlo kroz besplatne kurseve jezika, a brojni studenti Filološkog fakulteta su dobili priliku da steknu važno iskustvo i osveste da li je podučavanje stranih jezika njihov poziv.

Sećam se zahvalnosti koju su studenti imali ka ovom projektu. Iz današnje perspektive, to bi bila i odlična prilika za povezivanje sa brojnim studentima od kojih možemo detaljnije saznati šta su njihove potrebe, uključiti ih u neku drugu našu aktivnost ili čak u dugoročniji rad. Stekli smo njihovo poverenje dovoljno da bi nas makar ozbiljnije saslušali i razmotrili šta god da im tražimo — zato što smo krenuli od onoga što je njima važno, a ne od nečega što je nama bitno uz očekivanje da oni razumeju da je to dobro i za njih.

Ovo je trenutak gde treba razmotriti i pitanje motivacije drugih. Kako pronaći nove aktiviste, kako ih inspirisati, uključiti i zadržati? Prvi bitan faktor jeste gde ih tražimo. Iskoristiću primer iz rada sa srednjoškolicima, budući da sam u radu sa njima jednom doživeo potpuni debakl kao i poprilični uspeh u razmaku od svega mesec dana. U saradnji sa opštinom Zvezdara smo tražili srednjoškolce koji će kroz

besplatne radionice aktivizma naučiti kako da u svojim školama organizuju različite aktivnosti kojima će rešavati probleme učenika, škole i šire zajednice. Standardna procedura za dolazak do potencijalnih učesnika putem opštine jeste poziv direktorima i profesorima da ispromovišu projekat u svojim školama i zatim pošalju zainteresovane učenike. Ovaj pristup je osigurao preko 50 učenika na prvom sastanku. Bio sam oduševljen i jedva sam čekao da krenemo da radimo. Pričali smo o problemima, razmišljali šta bi moglo da se organizuje i zakazali naredni susret.

Na narednom susretu se pojavilo svega nekoliko ljudi. Bio sam u šoku — gde su nestali svi oni motivisani učenici? Ubrzo sam saznao od prisutnih da uopšte nisu bili motivisani. Prosto, direktori i profesori imaju učenike koje redovno šalju na aktivnosti opštine, a ti učenici koriste priliku da propuste malo nastave i uglavnom ih ne zanima nijedna aktivnost. Većina zapravo nije imala ni ideju na kakvu radionicu dolazi. Ovo sam ih direktno i pitao: "Dakle vi ste ovde jer gubite čas? Ovo vas ni najmanje ne zanima?" "Pa, da..." odgovorili su malo postiđeno i nasmejano. U ovakvim trenucima je važno ne doživeti situaciju lično i ne izvoditi rezignirane zaključke kako su, u ovom slučaju, srednjoškolci lenja bagra koja samo gleda kako da izbegne obaveze (a iskušenje jeste značajno). Jednostavno, treba osmotriti i prihvatiti realnost: Izabrali smo potpuno pogrešan kanal komunikacije. Zatim smo postavili jednostavno pitanje: Kako da dođemo do motivisanih srednjoškolaca?

Osmislili smo znatno drugačiji pristup. Umesto jednog dopisa škola koja će biti prosleđeni "odabranim" učenicima, zakazali smo deset prezentacija, po jednu u svakoj školi pred celim odeljenjem. Tamo sam pričao iskreno o svemu: "Nije lako organizovati akcije i cimitati se za druge, posebno kad te ostatak okruženja često ne razume i ne ceni

dovoljno to što radiš. Imaćemo sigurno i neuspešnih akcija. Ali, sve ovo vredi. Kroz ovaj proces ćemo naučiti mnogo o sebi i drugima. Razvijaćemo veštine organizovanja i komunikacije. Družit ćemo se, steći ćemo zasigurno poznanstva, a možda i duboka prijateljstva. Jednog dana kada budemo aplicirali za posao, imaćemo neke vredne stavke u CVu. I da, promenićemo nešto oko sebe na bolje.”

Naivno je misliti da je dovoljno reći “Dođite da menjamo svet!”. Moramo prihvatiti da se ljudi uključuju u sve, od hobija² do aktivizma, iz najrazličitijih razloga, od kojih neki mogu delovati vrlo banalno. Međutim, to jeste razlog za tu osobu da dođe, a na nama je da prepoznamo kako da tu motivaciju vremenom transformišemo... ili da prihvatimo ako se ona ne promeni. Neko želi da menja svet jer veruje da

2 Autor je, dok je radio kao instruktor argentinskog tanga, pokrenuo projekat verovatno najveće besplatne škole argentinskog tanga za srednjoškolce na svetu. Veliki deo našeg uspeha jeste bilo pitanje pristupa novim učenicima. Odlazili smo u srednje škole gde smo vremenom sve manje pokušavali da dočaramo učenicima koliko je tango lep ples, a sve više vremena posvetili tome šta sve srednjoškolci dobijaju na časovima tanga, a da znamo da ih jako zanima — upoznavanje i druženje, zajednička putovanja i slično. Kroz anketu koju smo radili par meseci nakon formiranja prve grupe, naše pretpostavke su bile potvrđene: mnogi su dolazili zbog druženja, ekipe, iz dosade i brojnih drugih razloga, dok ih tango uglavnom nije zanimao. Međutim, vremenom su mnogi zavoleli i sam ples i ostali godinama u školi, a neki od njih su danas postali i instruktori. Neki drugi su ostali tu samo zbog druženja, i to je okej. Raditi u školi plesa ili bilo koje veštine sa mesečnom članarinom je svakako fantastična lekcija u prihvatanju tuđih motivacija i činjenici da možete ulagati mnogo energije u nekog ko se možda neće više nikad pojaviti.

je to najvažnija stvar na svetu, a neko drugi jer mu je dobra atmosfera na sastancima organizacije i lepo se družimo na pivu nakon sastanka. Ako i ta druga osoba doprinosi, u čemu je problem?

U svakom slučaju, pričao sam iskreno o svim razlozima zašto se učenici mogu uključiti u ovaj projekat. Nije bilo lako ponavljati istu priču pred narednom i narednom grupom uglavnom nezainteresovanih učenika, jer opet su gubili čas da bi bili na prezentaciji. Međutim, sada ih je bilo znatno više, to jest ukupno barem 300–350 učenika. Isto tako, sada su bili prisutni svi — i vukovci i hejteri i “problematični učenici”, što znači da je veća šansa da se nekome zapravo i sviđi ono što čuje. I tako je i bilo. U svakom odeljenju su bile makar dve osobe koje su se zadržale posle i rekle “mene ovo zaista zanima, gde se prijavljujem?” Imali smo i formular sa pitanjima o motivaciji i idejama, što je značilo da osoba treba da uloži i neki napor da formuliše zašto želi da se uključi u projekat (a posebno je važno, kada ljudi dobijaju nešto besplatno, da dobiju odgovornost da nešto i ulože, to jest da nisu samo dobili poklon na tanjiru).

Na prvom sastanku smo imali preko 30 motivisanih učenika. Narednih meseci je broj opao za svega jednu trećinu, to jest većina učesnika je sve vreme bila aktivna. Organizovali smo niz akcija, od kojih je najuspešnija bila ista ona praksa za studente Filološkog fakulteta — samo što su ovaj put organizatori bili srednjoškolci! Bilo mi je neverovatno da vidim mlade ljude od 15–18 godina koji ugovaraju prostor u svojim školama, pregovaraju sa studentima oko termina za nastavu, sortiraju spiskove od stotine učesnika i rade sve ostalo da bi se projekat desio. Osećaj je bio još nestvarniji kada sam ušao u Šestu gimnaziju jednog vikenda i video pune učionice srednjoškolaca koji uče italijanski, španski, japanski... takve situacije zaista vraćaju veru da je neretko moguće daleko više nego što mislimo.

Kao što sam spomenuo, neki su i pored mog truda oko njih odustali. Ovo je, takođe, važno prihvatiti. Ljudi dolaze, ostaju i odlaze. Na nama je da prepoznamo kako da ih što bolje i više uključimo dok su s nama, poštujući s jedne strane naše potrebe, a sa druge strane njihove želje i mogućnosti. Možda će ostati mesec dana i ćutati na svakom sastanku, a možda će se polako sve više uključivati dok ne postanu najvatreniji saborci. Moramo biti spremni prihvatiti oba ekstrema.

Zaključio bih tekst sa podvlačenjem tog osnovnog principa — prihvatanje. Potrebno je prihvatiti realnost, prihvatiti datu situaciju kakva jeste sada, prihvatiti ljude kakvi jesu sada, prihvatiti svoje i tuđe snage i slabosti. Tek kroz prihvatanje otvaramo sebi put ka osmišljavanju odgovora, umesto nesvesne, uhodane reakcije. Odgovor je svesni izbor koji pravimo i za koji preuzimamo odgovornost — nije slučajno da se odgovor nalazi u korenu reči "odgovornost".³

Ako prihvatimo realnost i preuzmemo odgovornost, otvara se put kako ka efektivnim, kreativnim rešenjima u datim situacijama, tako i ka dugoročnosti, to jest istrajnosti na aktivističkom putu pred nama. Verujem da je taj pristup jedini način da se postignu značajne, dugoročne promene, kako po pitanju obrazovanja, tako i u svim drugim velikim, sistemskim temama. Nadam se da će ovaj tekst pomoći svima onima koji se hvataju u koštac sa ovim velikim, suštinskim temama.

3 Slično je i u engleskom — responsibility — to jest response ability, sposobnost da se odgovori.

Blokiran hodnik na Arhitektonskom 2007.

Očekujte neočekivano

Kako se boriti sa spoljašnjim
izazovima

*Tadej Kurepa, Milena Stanić
i Alexandar Vračarić*

Kada smo se prvi put upustili u studentsko organizovanje i izgradnju savremenog studentskog pokreta u Srbiji, svako od nas troje je, u različito vreme i na neki svoj način, prirodno očekivao da će se suočiti sa različitim preprekama i problemima. Međutim, vrlo često se ispostavljalo da stvari koje su nas unapred brinule nisu bile relevantne, ali i da ništa nije moglo da nas pripremi za realnu situaciju sa kojom smo morali svakodnevno da se hvatamo u koštac. Vrlo brzo smo naučili da očekujemo neočekivano i da situacije rešavamo jednu po jednu, oslanjajući se isključivo na sopstvene snage, na svoje saborce u protestu, sigurni u svoje zahteve, argumente i metode. U nastavku smo pokušali da napravimo pregled jednog dela prepreka sa kojima smo se suočavali na protestima i blokadama 2006, 2011. i 2014. godine, iako je prepreka bilo barem desetostruko više.

POKUŠAJI PREUZIMANJA STUDENTSKOG PROTESTA

Jesen 2006. i studentski protest zaslužan za prvu blokadu Filozofskog fakulteta, koja je bila rodno mesto savremenog studentskog pokreta u Srbiji, bila je ujedno i predizborna jesen i desetogodišnjica studentskih i građanskih protesta 1996/7. protiv Miloševića. Izbori u januaru 2007. bili su i prvi izbori na kojima je učestvovala novoformirana Liberalno–demokratska partija (LDP).

U tom kontekstu, početkom novembra 2006. za studentski protest se zainteresovala nevladina organizacija "Biro", bliska LDP-u. Oni su pozvali predstavnike protesta u svoje kancelarije, gde su izneli stav da je "prošlo vreme masovnih studentskih protesta", a da bi oni voleli da im organizatori protesta obezbede šezdesetak ljudi koji bi izigravali publiku na izvođenju performansa kojim ova grupa namerala da privuče pažnju medija. Takođe, oni su izjavili da su poruke koje protest šalje u medije isuviše "neozbiljne" i da se stvara nepotreban

“medijski šum”. Jedna od parola koju su ocenili kao neozbiljnu bila je: “Nemam da platim”.

Ubrzo su interesovanje pokazale i velike studentske organizacije, Savez studenata Beograda (SSB) i Studentska unije Srbije (SUS), nakon što je zahtevima za smanjenje školarina dodat zahtev za izjednačavanje diplomiranih i master diploma. U to vreme su članovi protestnog odbora pozivani na zajedničke sastanke SSB, SUS, LDP, Biro — koji su insistirali da se zahtevi za smanjenje školarina marginalizuju, a da se umesto njih istakne novi zahtev — zahtev da se na studente ne primenjuje strogi vizni režim zemalja EU za građane Srbije, a u cilju olakšavanja putovanja studenata u zapadne metropole.

Nakon što su studenti u protestu odbili da se podrede, ovi “eksperti” su kasnije, u nekoliko navrata, neuspešno pokušali da putem medija

“Šta će mi viza kad nemam da platim” je odgovor studenata na predlog “Biroa” da bi zahtevi trebalo da se tiču viza, a ne cena školarina.

uzurpiraju protest, na primer dajući izjavu ispred "protestnog odbora" za TV B92 u trenutku dok prolazi protestna kolona. Ne uspevši da uspostave kontrolu nad medijskom slikom protesta, Biro i ostali su morali da zasuku rukave i pokušaju da pocepaju protest na dva dela, s ciljem da privuku manje upućene studente i nametnu se kao predstavnici njihovih interesa, iskorišćavajući ih kao masu kojom bi sebi obezbedili željenu medijsku pažnju. Samoorganizovani studenti zakazali su protest za 16. novembar, a "eksperti za medije" su, iskoristiivši veće novčane resurse i lične veze u sredstvima javnog informisanja, najavili "svoj" protest na Platou za 17. novembar, kada je u Novom Sadu trebalo da se održi sednica KONUS-a. I pored ovakvog pokušaja unošenja zabune, protestna šetnja održana 16. novembra bila je izuzetno uspešna, a protestni odbor je pozvao okupljene studente da se pojave i na sutrašnjem protestu, izrežiranom od strane Biroa, kako se u medijima ne bi stvarala slika o podelama među studentima. Studenti su se odazvali ovom pozivu i mnogi koji su bili na protestu 16. novembra prisustvovali su i protestu 17. novembra, a jedna veća grupa je otišla vozom u Novi Sad i pridružila se tamošnjem protestu samoorganizovanih studenata.

Poslednji pokušaj da se medijski nametnu kao studentski lideri bilo je obeležavanje desetogodišnjice početka studentskog protesta 1996/97 u organizaciji SUS, SSB i Biroa. Međutim, to veče su samoorganizovani studenti iz Studentskog protesta 2006. blokirali Filozofski fakultet i tako zasenili njihovo komemorativno okupljanje. Frustrirani jer nisu dobili dovoljno medijske pažnje, požurili su da osude blokadu Filozofskog fakulteta, i pokušali da u medije proture tezu da fakultet nisu blokirali studenti, već "trista anarhista". Ali, pošto se blokada Filozofskog fakulteta pokazala kao izuzetno uspešna i masovna akcija, studentskim funkcionerima nije ostalo ništa drugo nego da se pridruže blokadi pokušavajući da

na taj način barem delimično opravdaju svoje funkcije i postojanje svojih organizacija.

Na ovaj ili onaj način pokušaji preuzimanja protesta su vrlo često prisutni. Tako je 2014. godine SKONUS pokušao da se nametne kao neko ko će doći i rešiti sve studentske probleme. Izašli su sa nekakvom svojom verzijom zahteva za koju su se unapred dogovorili da će biti ispunjeni, a zauzvrat obećali kraj blokade. Naravno, samoorganizovani studenti su ih oterali jer im je odmah bilo jasno da je u pitanju prevara.

MEDIJSKI NAPADI NA STUDENTE U PROTESTU

Dan nakon početka blokade Filozofskog fakulteta 2006. godine, tri organizacije — Inicijativa mladih za ljudska prava, Komitet pravnikna za ljudska prava i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji — izašle su u medije da bi, u interesu organizacije Biro, LDP i drugih pomenutih aktera, bacile ljagu na samoorganizovane studente, optuživši ih da su profašistički orijentisani, što naravno nije bilo tako.

U toku studentskog protesta 2011. godine, a posebno nakon početka blokade Filološkog fakulteta, protiv studenata je vođena medijska kampanja na više nivoa. U tom trenutku je već bila redovna pojava da se dan uoči zakazanog studentskog protesta preko radija i televizije plasira neistina da su studentski zahtevi ispunjeni kako bi se unela zabuna i smanjio broj studenata koji će doći na protest. Tokom blokade Filološkog fakulteta se to dešavalo gotovo svakodnevno. Mediji su kao po direktivi objavljivali gotovo sve što im je saopštavano iz uprava fakulteta, Rektorata, Ministarstva, dok saopštenja studentskog plenuma uglavnom nisu prenošena ili su bila

tendenciozno pogrešno interpretirana.¹

Mediji su javnost ubeđivali da blokade uopšte ne organizuju studenti, a studente da su sami krivi za sve što im se dešava. Sistematski je stvarana iskrivljena slika o studentima u protestu — to je imalo važnu ulogu u sprečavanju širenja protesta i pokušajima okretanja javnosti protiv studenata. Ovde ne govorimo o nekoj apstraktnoj javnosti, već o vrlo konkretnim ljudima — roditeljima studenata koji gledaju televiziju, njihovim prijateljima koji nisu deo protestnog pokreta, drugim studentima sa blokiranih fakulteta koji su se često informisali preko medija i internet portala. Bilo je roditelja koji su pod uticajem medija pokušavali da spreče svoju decu da idu na blokadu. Ovoj manipulaciji je podleglo i dosta mladih koji su izgradili ciničan stav prema blokadi i studentskoj borbi uopšte.

Pored toga, mediji su studente u protestu pokušavali da demorališu, ubeđujući ih da nezadovoljstvo okrenu ka sebi, dovodeći ih u situaciju da konstatno moraju da se brane od različitih optužbi umesto da obrazlažu svoje zahteve i govore o problemima koji su ih naterali da blokiraju svoj fakultet. Na primer, odmah nakon prve protestne šetnje, u Politici je 8.10.2011. izašao tekst "Knjigu u šake", novinarka Sandre Gucijan, gde se o studentima koji protestuju govori kao o večitim i lo-

1 Na proleće 2012. godine smo prikupili i hronološki sortirali sve relevantne novinske tekstove iz prethodnih pola godine koji su se bavili studentskim pitanjima, a pre svega protestima i blokadama tokom jeseni 2011. Dokument sa preko 150 strana medijskih objava iz perioda Studentskog protesta 2011. možete naći na linku:

<https://studentskeborbe.wordpress.com/2012/03/12/kako-su-mediji-pisali-o-studentskom-protestu-2011/>

šim studentima koji nemaju pravo da se bune, jer "nisu dovoljno učili", a država "kritikuje" zato što još uvek toleriše studentske proteste.²

FIZIČKI NAPADI NA STUDENTE U PROTESTU

Oni koji su, kako je vreme prolazilo, sve manje tolerisali studentske proteste bili su oni koji je trebalo da sa studentima čine tzv. "akademsku zajednicu": profesori i posebno uprave fakulteta. Konflikt između profesora i studenata dobro je formulisan na jednom transparentu iz novembra 2006. godine: "Profesori, koliko ste vi platili školarinu?"

2 Iako ovaj tekst više nije moguće naći na Internetu, u celini se nalazi u pomenutom dokumentu sa medijskim objavama iz perioda Studentskog protesta 2011, koji se nalazi na linku: <https://studentskeborbe.wordpress.com/2012/03/12/kako-su-mediji-pisali-o-studentskom-protestu-2011/>

Roditeljski sastanak na Filozofskom 2006.

Studenti su od samog početka, od prvih protesta bili ogorčeni zato što ljudi koji su studirali besplatno, sada kada je došao red na njih da budu profesori i prenesu znanje sledećoj generaciji, odlučili da to znanje naplate "po tržišnoj ceni". Ovaj konflikt između studenata i fakulteta, u kome je jasno da postoje direktno suprotstavljeni materijalni interesi, je po svojoj prirodi klasni sukob. Tokom studentskih protesta koji su zahtevali smanjenje školarina i drugih troškova, a posebno prilikom blokada fakulteta, klasni konflikt na fakultetima se iskazivao kroz spremnost fakultetskih uprava da pribegnu širokoj lepezi mera protiv studenata, od pretnji, dezinformacija, pa do različitih oblika fizičkog nasilja protiv studenata. Ovde ćemo navesti neke od njih:

1. S obzirom da nije dozvoljeno da pozove policiju, tokom protesta 2011. uprava Filozofskog fakulteta unajmila je privatno obezbeđenje, koje je trebalo da silom sruši blokadu ili da isprovocira fizički obračun sa studentima. Nakon što su studenti svojim telima izgurali privatno obezbeđenje iz zgrade, uprava fakulteta je protiv jednog studenta podnela krivičnu prijavu u kojoj je dotični student optužen da je obezbeđenje "vukao za uši".
2. Prilikom razbijanja blokade Filološkog fakulteta, profesori ovog fakulteta su 27.10.2011. zajedno sa grupom nepoznatih ljudi, za koje se pretpostavlja da su policajci u civilu, fizički nasrnuli na studente u blokadi, nakon čega je blokada i prekinuta. Ovome je prethodila medijska priprema terena, tekstovima da je blokada nasilan čin i da manjina oduzima većini pravo na slobodno kretanje i obrazovanje.
3. Za vreme blokade Filozofskog fakulteta 2014. godine, fakultetska uprava je u sred zime ugasila struju i grejanje na fakultetu.

Studenti su kao odgovor na to svuda po fakultetskim hodnicima razapeli šatore i spavali u njima u vrećama za spavanje. Zima je bila hladna i posebno je bilo teško redarima koji su noću dežurali na ulazu na fakultet, bez struje i bez grejanja.

Stalna pretnja studentskim protestima i blokadama fakulteta bile su grupe neonacista koje su u ovome videle priliku da se obračunaju sa studentima levičarima. Ovo je posebno došlo do izražaja 2011. tokom blokada Filološkog i Filozofskog, kada je opšti utisak učesnika protesta bio da neonacisti deluju u dosluhu sa nekim iz uprave fakulteta ili Univerziteta. Pri svakom incidentu u blizini fakulteta se nalazilo dosta policije, a tokom napada bakljom na Filozofski fakultet prisutan je bio i tadašnji PR Univerziteta Marjan Nikolić. Čak i da neonacisti nisu bili u direktnom dosluhu, prilično je jasno da je ovo bila taktika — 2011. godine tadašnji rektor je izjavio da fakultet blokiraju komunisti i anarhisti, te pozvao državu da "reši problem kako zna i ume —

Spavanje u šatorima tokom blokade Filozofskog 2014.

dogovorom, milom ili silom”.³ Nekoliko dana nakon toga neonacisti su napali fakultet. Ovo neobično podseća na situaciju iz 1936. godine kada je 4. aprila, tokom studentskog štrajka, student Žarko Marinović ubijen od strane člana fašističke “Organizacije nacionalnih studenata”. Studenti su 2011. godine poredili izjave rektora iz 1936. i 2011. i sličnost je bila zapanjujuća. Ovi incidenti je trebalo da isprovociraju studente kako bi na nasilje odgovorili nasiljem, što bi poslužilo kao izgovor policiji da upadne na fakultet i rasturi blokadu. Studenti su, međutim, u ovim situacijama bili pribrani, a redari protesta su zaključavali vrata fakulteta.

POKUŠAJI SPREČAVANJA STUDENTSKOG ORGANIZOVANJA

Jedan od najefektnijih načina da se suzbiju ili spreče nezavisni studentski protesti bilo je sprečavanje studenata da se samostalno organizuju. Ovi pokušaji su po pravilu dolazili od strane interesnih grupa među samim studentima, poput članova studentskog parlamenta ili omladina političkih stranaka, koje su imale nekoliko tipičnih strategija: (1) pokušavali su da se nametnu kao vođe protesta i nije im odgova-

3 “Problem rešiti milom ili silom”, Miljana Leskovic, dnevni list Blic od 28. oktobra 2011. Iako ovaj tekst više nije moguće naći na Internetu, u celini se nalazi u pomenutom dokumentu sa medijskim objavama iz perioda Studentskog protesta 2011, koji se nalazi na linku:

<https://studentskeborbe.wordpress.com/2012/03/12/kako-su-mediji-pisali-o-studentskom-protestu-2011/>

ralo da se studenti organizuju samostalno i direktno–demokratski⁴ (2) pokušavali su da spreče bilo kakvo talasanje na fakultetu kako bi se fakultetskoj upravi predstavili kao garant statusa quo (3) težili su da uspostave kontrolu nad protestom da bi mogli da ga prekinu po volji i tako demonstriraju svoju moć i/ili poslušnost trećim akterima koji su uključivali omladine političkih partija i fakultetske uprave.

Možemo navesti nekoliko ilustrativnih primera:

1. U Novom Sadu su 2011. godine članovi studentskog parlamenta Filozofskog fakulteta obukli plave prsluke (koje inače nose pripadnici privatnih obezbeđenja) i blokirali ulaze ne dozvoljavajući studentima da uđu u zgradu fakulteta. Nakon toga su sa pripadnicima navijačkih grupa i desničarskih organizacija sprečili održavanje studentskog plenuma.
2. Na jesen 2008. godine glavnu reč na studentskim protestima vodilo je nekoliko fakulteta na kojima je protestom upravljao studentski parlament, među kojima se posebno isticao Fakultet političkih nauka. Studenti parlamentarci sa FPN, članovi omladina tada vladajućih stranaka, vodili su odvojene

4 “Direktnu demokratiju definišemo kao sistem odlučivanja gde svi na koje se odluke odnose imaju pravo na jednaku ulogu u njihovom donošenju, gde se pod ulogom podrazumeva predlaganje, diskutovanje i glasanje o predlozima. A za izvršavanje istih se delegiraju ljudi sa imperativnim mandatom, što znači da mogu samo da izvršavaju poverene im zadatke, i za svaku eventualnu njihovu izmenu, moraju konsultovati telo koje im ih je poverilo.”, prema [Ogled o direktnoj demokratiji](#), autor Milan Stojanović, bilten Direktna akcija, maj–jun 2007.

pregovore sa Univerzitetom i sa upravom svog fakulteta na kojima su kao protivuslugu za ispunjenje svojih zahteva nudili sprečavanje daljih studentskih protesta. Čim su zahtevi FPN-a ispunjeni, oni su izašli iz protesta, povukli svu logistiku (od ozvučenja za protest do kontakata u medijima) sa kojom su ušli u protest i širili dezinformacije među studentima sa drugih fakulteta u protestu. Ovaj potez je obogaljio studentski protest i doveo do opadanja protestnih aktivnosti, nakon čega su se na FPN studenti parlamentarci hvalili svojim uticajem i sposobnostima, jer su samo njihovi zahtevi ispunjeni dok svi ostali fakulteti koji su bili u protestu nisu dobili ništa. Ova praksa ulaska u proteste samo da bi se ispunili partikularni ciljevi i potom protest sabotirao iznutra nastavila se i narednih nekoliko godina. Identičan scenario sa istim akterima ponovio se i 2009, a 2010. godine studenti su završili štrajkujući glađu u najlonskom šatoru ispred Vlade Srbije.

3. Studentski protest 2011. godine, fokusiran na pitanje školarina, počeo je studentskim zborovima na Filološkom fakultetu koje su karakterisale duge i zamorne svađe između studenata u protestu. Pored konflikta između studenata koji su bili za protest i studentskog parlamenta, posebno je jak bio konflikt između "tvrđe" i "mekše" struje protesta. Zagovornici tvrđe struje su zagovarali blokadu fakulteta, dok su zagovornici mekše struje insistirali na protestnim šetnjama i borili protiv blokade po svaku cenu, da bi se uglavnom povukli iz protesta nakon što je borbena grupa studenata koja je zagovarala blokadu uspela da pridobije većinu svojih kolega. Duge i zamorne rasprave na zborovima među studentima u protestu, često zasnovane na politici malih razlika, bile su krajnje nekonstruktivne i samo su doprinele rasipanju ener-

gije, razočaranju i odustajanju velikog broja studenata od protesta. Kada je počela blokada Filološkog 2011, šteta je već bila načinjena, a protest je u blokadu ušao načet.

4. Prilikom blokade Arhitektonskog fakulteta, na proleće 2007. godine, protest je vodio Protestni odbor koji se sastojao od po tri delegata prve, druge i treće godine, svih devet delegata bili su muškarci, na pretežno ženskom fakultetu. Iako su protest i blokada bili organizovani direktno–demokratski sa veoma masovnim učešćem studenata koje je dostiglo i do 700 ljudi na studentskom zboru održanom 13. marta, kada je jednoglasno odbijena ponuda tadašnjeg ministra prosvete, članovi Protestnog odbora su dva dana kasnije na svoju ruku, bez odobrenja studentskog zbora, prihvatili ponudu ministra i blokada je završena. Ta ponuda je podrazumevala da studentima druge godine ne bude ispunjen nijedan zahtev, a

Protest ispred Arhitektonskog 2007.

da studentima prve i treće godine budu ispunjeni svi zahtevi. Među studentima se nakon blokade pričalo da je nezvanični deo ponude za pregovarače uključivao i određene karijerne prilike na fakultetu, poput mogućnosti da postanu saradnici u nastavi a kasnije možda i asistenti, ako se dobro pokažu... Još pre početka zbora, mediji su već javljali da je blokada završena i da su studenti prihvatili ono što im je ponuđeno. Kada je zbor počeo, pregovarači su rekli da su studenti Arhitektonskog fakulteta pobedili. Amfiteatrom se prolomio aplauz. Potom su pročitali taj "pobednički dokument", ali nakon toga više niko nije tapšao. Onda su rekli: "Ajde tapšite malo!" Usledio je mlak i malobrojan aplauz. Jedan dečko je ustao i pitao: "Ko vam je dozvolio da to potpišete?" Oni su ga učukali, pošto su imali mikrofona kod sebe, i potom su rekli: "Zbor je završen, idemo da čistimo fakultet." Ljudi su počeli da izlaze iz amfiteatra. Blokada je završena.

KONFLIKT STUDENTI – PROFESORI

Konflikt koji prilikom blokade fakulteta nastaje između studenata i profesora najbolje se vidi na pitanju održavanja predavanja, vežbi i ispita. Već na prvoj blokadi Filozofskog 2006. profesori su davali studentima minuse za odsustvo (student koji ima tri minusa ne može da izađe na ispit), ali je uprava fakulteta pod pritiskom pristala da se svi minusi vezani za protest i blokadu obrišu. Na kasnijim blokadama su profesori, sa manje ili više uspeha, težili da održavaju predavanja uprkos blokadi, na šta su studenti reagovali prekidanjem predavanja. Neka od predavanja su se održavala u profesorskim kabinetima, ili čak u drugim zgradama u okviru Univerziteta. Neki od nas bili su iznenađeni reakcijom profesora i medija, jer su očekivali da je profesorima stalo do studenata i obrazovanja, a da mediji ipak donekle provere informacije koje prenose.

Prekidanje predavanja je uglavnom bio zadatak posebne radne grupe, koja bi po ceo dan patrolirala fakultetom, ulazila redom u sve prostore i u slučaju da negde zateknu predavanje prekinuli bi ga koristeći megafon, insistirajući da se predavanje odmah završi i da svi napuste prostoriju. Ovo je vrlo često prerastalo u krajnje "neakademske" scene u kojima studenti i profesori urlaju jedni na druge, vređaju se međusobno, pa čak i prete jedni drugima.

Ovako intenzivan konflikt u slušaonici uvek je rezultirao okretanjem jednog dela studenata koji prisustvuju predavanju protiv blokade i protiv studenata koji učestvuju u protestu. Tako se formira grupacija studenata antiblokadera koji su spremni da se svađaju, pa čak i fizički sukobljavaju sa studentima u protestu. U situaciji kada radna grupa za prekidanje predavanja provede ceo dan svađajući se sa kolegama koji žele da idu na predavanje i profesorima koji vređaju i prete, moral nužno opada. Radna grupa za prekidanje predavanja se osipa, i mora da popuni svoje redove novim borbenim blokaderima koji su spremni da sa megafonom u ruci prekinu predavanje profesora kod koga će sutra polagati ispit. U suprotnom, ako se ova radna grupa raspadne ili prekidanje predavanja postane toliko neprijatno da niko više ne želi da to radi, blokada počinje da puca jer nije u stanju da spreči održavanje predavanja koje negira blokadu kao takvu.

Tokom blokade Filozofskog fakulteta 2014. godine, sukobi između studenata i profesora su postali toliko ozbiljni da su neki profesori pokretali krivične tužbe protiv studenata, i kasnije se na predavanjima i ispitima svetili studentima koji su učestvovali u blokadi. Takođe, studenti su išli na informativne razgovore u policijsku stanicu, a profesori su bili ti koji su ih prijavili i dali njihove podatke iako to ne bi smeli. Činjenica ostaje da je blokada Filozofskog 2014. bila verovatno najduža i najbolje organizovana blokada fakulteta, i da su studenti

uspeli da se izbore sa najraznovrsnijim problemima. Fakultet je bio blokiran mesecima, tako da je uprava na kraju počela da preći poništavanjem celog semestra svima na fakultetu, na šta studenti nisu imali adekvatnu kontrameru, što je jedan od faktora koji je doprineo završetku blokade.

PODELE MEĐU STUDENTIMA

Od brojnih mogućih podela među studentima o kojima smo govorili, između studentskog parlamenta, omladina političkih partija, "meke" i "tvrde" struje među studentima u protestu, najveći izazov za studentsku blokadu fakulteta su studenti koji se direktno suprotstavljaju blokadi. Do stvaranja neke vrste "antiblokadnog" pokreta među studentima može doći na više načina, iako su u to po pravilu bili umešani određeni profesori.

Prilikom blokade Filološkog 2011. godine, biblioteke i profesorski kabineti nisu bili blokirani, pa su profesori sa pojedinih katedri okupljali studente, uglavnom neinformisane bruceše koji su na fakultet krenuli par nedelja pred blokadu, i ubeđivali ih da blokada fakulteta nije u njihovom interesu, ali su ih i otvoreno zastrašivali da će ako podrže blokadu izgubiti semestar i neće moći da polažu ispite. Potom su u više navrata pokušali da ih izvedu i direktno ih iskoriste za razbijanje blokade fakulteta. Iako ova strategija nije u potpunosti uspela, napravila je veliku štetu protestu i blokadi, stvarajući duboke podele među studentima. Takođe su studente zvali na predavanja krišom od studenata koji su učestvovali na blokadi, pa su tako studenti–blokaderi propustili veliki deo gradiva i zaostali za svojim kolegama. Iste godine je na Filozofskom fakultetu studentski parlament čak organizovao antiblokadni protest ispred fakulteta, mada bez uspeha jer je blokada fakulteta i dalje trajala.

Tokom blokade Filozofskog 2014. antiblokaderi su se organizovali na društvenim mrežama i pokušavali su da na različite načine sabotiraju protest, uključujući i organizovano dolaženje na studentske zborove sa ciljem da se "preglasaju" studenti u protestu i na taj način odblokira fakultet. Na blokiranom Filozofskom su se svake večeri održavali zborovi od po nekoliko stotina studenata u velikom amfiteatru, a kada bi se proširila informacija da će neka grupa antiblokadera doći da preglasa zbor da bi se prekinuo protest, na zbor je dolazilo i preko 500 studenata koji podržavaju protest i blokadu. Vrlo često se dešavalo da oni koji organizovano dođu na zbor sa idejom da razbiju blokadu, nakon žučne diskusije i glasanja na kome stotine studenta glasaju za nastavak blokade, potpuno promene svoje poglede, ostanu na zboru i priključe se blokadi.

Ako bi trebalo da damo savet nekome ko danas studira i ko želi da se bori za svoja prava i bolje uslove studiranja, mogli bismo da ga sažmemo u "Očekujte neočekivano". Odnosno, budite sigurni u sebe, u svoje prijatelje iz protesta, u svoje razloge i svoje zahteve, u svoje argumente i svoje metode borbe. Budite spremni da vas zadesi pregršt neočekivanih problema i budite kadri da se suočite sa njima i pobedite. Samoorganizovanje i direktno demokratsko odlučivanje su najbolja preventiva problema koji se uvek javljaju, poput pokušaja raznih oportunističkih da preuzmu i iskoriste protest za svoje lične interese.

Ako bismo otišli korak dalje i pokušali da predložimo kratku skicu za strategiju studentskog pokreta, možemo je sažeti u nekoliko ređova: Istovremene blokade velikog broja fakulteta, organizovane od strane međusobno umreženih direktno–demokratskih zborova, sa zahtevom za besplatnim obrazovanjem. Na vrlo sličan način su se, na

primer, organizovali studenti u Grčkoj na proleće 2006. nakon čega je blokirano više od dve trećine svih fakulteta u zemlji, zaustavljena neoliberalna reforma visokog obrazovanja i izboreno besplatno studiranje u celoj zemlji.

Blokada Arhitektonskog 2007.

Šta dalje?

**Mini-istraživanje o problemima
studenata 2022.**

podatke prikupljale Tara Rokić i Julija Perić

intervjue vodila Tara Rokić

uredila Ivana Anđelković

Poslednje borbe studenata za bolje uslove studiranja, koje su bile vidljive i široj javnosti, desile su se 2020. godine kada je Vlada naredila da se studenti i studentkinje izbace iz studentskih domova tokom leta da bi se domovi oslobodili za potrebe Univerzijade. Ljudi su se okupljali da bi se tome usprotivili, ali je onda došla pandemija korone da bi studenti izašli na ulice zbog zahteva da se vrate kućama u sred pandemije i potencijalno prenesu zarazu svojim ukućanima. Uspeli su u tome, ali je korona na duže vreme u studiranje uvela nove teškoće.

Od tada, iz mog neposrednog iskustva i mini-ankete koju sam sprovela među svojim kolegama i studentima sa drugih fakulteta, uočila sam da mnoge studentkinje i studenti borbu vezanu za fakultet vide kao moguću i verovatnu, samo nisu spremni da oni lično preuzmu inicijativu, već bi je samo podržali npr. kroz peticiju ili učešće u protestu. Mislim da se ovakav stav može objasniti na dva načina.

Prvo, često dobijam osećaj da mnogi studenti i studentkinje na studiranje gledaju samo kao na način da se dođe do posla. Od malena nas uče da treba da nađemo "dobar" posao, odnosno posao koji nam donosi puno novca. Samim tim, ako neko želi da studiranje što pre završi sa — logično — što manje prepreka, taj će pokušati da se što više uklopi u postojeći sistem koji će mu to omogućiti. Iz toga sledi da studentkinje i studenti neće da menjaju obrazovni sistem.

Drugi problem je "otuđenost" studenata i studentkinja jednih od drugih koja je počela — čini mi se — sa pandemijom 2020. godine kada je većina fakulteta uvela onlajn nastavu. Mnogi studenti koji su počeli studije u tim uslovima se uopšte nisu upoznali, a kamoli ostvarili bliže odnose. Ako studenti skoro da uopšte nisu u kontaktu, teško možemo zamisliti da shvataju da dele određene teškoće i da je potrebno da se povežu u solidarnu borbu za prevazilaženje tih problema.

Stekla sam i utisak da mnogi studenti određena pravila na Univerzitetima uzimaju zdravo za gotovo, što je razumljivo ako uzmemo u obzir prvi problem koji smo primetili. Kada sam pitala studente koji su im najveći problemi sa kojima se suočavaju, odgovori su se najviše ticali efikasnosti studiranja i potrebe da se obrazovanje više fokusira na zahteve tržišta rada. Pored toga, problemi koje oni uočavaju su loša organizacija na fakultetima, zastarela literatura, malo praktične nastave. Većini studenata su sopstveni problemi i najveći, što i ne čudi s obzirom na manjak upoznavanja i komunikacije. Kada bi imali više prilike da razgovaraju i dele iskustvo studiranja, shvatili bi da ti problemi nisu samo njihovi i da bi zajednički mogli da urade nešto da se oni promene.

Na kraju, većina sadašnjih studenata ne zna za uspehe borbi koje su se vodile na fakultetima pre njihovog studiranja. Verovatnoća da neko stupi u kontakt sa starijim studentima je veoma mala. Zbog toga smo odlučile da starije studente koji su učestvovali u ovim borbama pitamo za njihova iskustva i za savet kako da se mi udružimo u traženju rešenja za naše probleme u situaciji koja je otežana onlajn nastavom i manjkom zajedništva među studentima.

Tara Rokić

1. Tara: Da li misliš da nezadovoljstvo kod studenata mora da eskalira kako bi ljudi krenuli da se bore za svoja prava ili možemo i pre toga da krenemo da se organizujemo oko nekih pitanja?

Aleksa: Generalno mi se čini da smo tako naučeni — kad dođe do neke crvene linije, mi se bunimo. Svi samo sprečavamo nešto kratkoročno, a ne razmišljamo da se nešto suštinski promeni na duže vreme. I to je suština — studenti se stalno mobilišu, ali se jako slabo organizuju, a ove postojeće studentske organizacije se bave nekim drugim stvarima. Rade razne projekte koji su na nekim fakultetima jako veliki i puno plaćeni. Razlog zbog kog je studentsko organizovanje u takvoj situaciji je upravo to što ti ljudi koji bi trebalo da predstavljaju studente pre svega gledaju svoj lični interes.

Mihajlo: Mislim da je jako važno da se organizacija gradi kontinuirano i konstantno, bez obzira na

to da li postoji neki problem koji vodi u eskalaciju ili ne. Čak je jako važno da se gradi organizacija u trenucima kada toga nema. Zato što tada studenti imaju više vremena i prostora da se organizuju i obrazuju. Najveća greška studentskih organizacija i mnogih drugih borbi u Srbiji je što su se gradile u trenucima eskalacije. Tada mora da se puno improvizuje, što vrlo često odvede čitavu borbu u pogrešnom pravcu ili ugasi pokret.

2. Tara: Da li misliš da, ako ja vidim neki problem, a ostali ga ne vide, treba da ljude ubeđujem se uključe u to što mi je bitno?

Jelena: Milion puta sam videla tu priču gde ti lično imaš neki problem na faksu i onda uviđaš da taj problem ima gomila ljudi, da taj problem nije vezan za nekoga individualno nego je sistemski, da ga nemaju samo kod nas (na Filozofskom), već na svim fakultetima, pa i na svim Univerzitetima u Srbiji, pa u celoj Evropi, pa celom svetu. I onda se nekako

to sve širi. Ja sam kao organizatorica učestvovala u nekim studentskim protestima koji su bili uspešni, koji su pobedili. Takođe su napravili tu situaciju da naredne godine, kad se ljudi nađu u nekim sličnim problemima, imaš mnogo veći krug ljudi koji razumeju na keca o čemu se radi, ne moraš da trošiš vreme da objašnjavaš od početka. I ti sama skupljaš neko iskustvo i mnogo se lakše onda izvode stvari.

Mihajlo: Ako organizacija već postoji, važno je da proceni kolika je zainteresovanost studenata za određeni problem. To se radi na raznorazne načine, npr. napravi se događaj. Mi smo pravili tribine na fakultetima da otprilike vidimo koliko se ljudi pojavi i ostanemo u kontaktu sa njima, najčešće preko mejla. Npr. ako se skupi 300 ili 500 ljudi, to je jako veliki broj i možete da pravite protest, ali ako se skupi 30 ljudi, onda napravite drugu stvar, napravite tribinu. I onda će se te akcije razviti u neku veću, a možda i ne, ali dve bitne stvari će se

dogoditi. Prvo, neće vam pasti moral. A sa druge strane, steći ćete iskustvo koje će vas spremiti za neku veću eskalaciju. Vi ćete razgovarati sa ljudima, naučićete kako da im priđete, kako da organizujete makar tribinu, kako otići u medije, što je jako važno iskustvo za dalje.

Aleksa: Ja mislim da jako teško ide da ti nekome objasniš da ima neki problem ako ga on sam nije svestan. Moraš prvo da vidiš šta ta osoba vidi kao svoje probleme, šta nju može da pokrene, pa tek onda kako se to uklapa u ono što si zamislila. Kada bismo pričali sa ljudima, vrlo brzo bismo dobili tri, četiri, pet problema od kojih bi neki bio povod da se nešto uradi. Čak i te "inicijative" studenata su obično ubačene odozgo preko različitih struktura, tako da mislim da je jako bitno pričati sa ljudima pre bilo čega.

3. Tara: Ja jesam pričala sa nekim ljudima, ali vidim da oni ne shvataju tačno koren tog problema, već samo ono površno.

Aleksa: Ja mislim da ljudi neće preko noći postati svesni svih problema i njihovih korena. Neki će misliti da apsolutno razumeju šta je problem, a u stvari neće propitivati ništa dalje. Nekađ je potrebno da ljudi vide da su pogrešili, da vide da nešto ne funkcioniše onako kako oni misle. Tad su otvoreniji da čuju nešto drugo i tad bi sa njima moglo da se razgovora o nekim dubljim problemima. Ali ja mislim da je svakako uvek važno početi od onoga što je ljudima jasno i poznato i onda ići dalje. Na kraju krajeva, ne treba zaboraviti da postoje i različite ideologije koje daju različite odgovore na ista pitanja, da nekim ljudima odgovara gde su, da neće hteti dalje da se nečim bave ili da imaju strah od promene.

4. Tara: Naša generacija ima i problem što su studenti upisali fakultet onlajn i neki uopšte nisu išli na fakultet pa smo se malo upoznali između sebe. Da li imaš neki predlog kako bismo mogli nešto da pokrenemo, a da nije žurka ili filmsko veče

gde će se pojaviti pet ljudi?

Mihajlo: Vi možda imate onlajn predavanja, ali neki ljudi se nalaže u domovima, imate menzu, čitaonicu, tako neke stvari ipak postoje i tu možete skupljati ljude.

Jelena: Razumem da se ljudi ne poznaju lično, ali mislim da to za vašu generaciju nije toliko bitno, vi svedjedno imate mnogo razvijeniju interakciju u onlajn prostoru, tako da nije bitno da nekoga znaš lično da bi se sa tom osobom nešto dogovarala. Mislim da je zgodno imati te "generacijske grupe", gde ljudi mogu da se raspitaju kod kolega šta je bilo na predavanju koje je neko propustio ili da počnu komunikaciju na bilo koju drugu temu. Mislim da jeste lakše uživo, ali ne deluje mi nemoguće onlajn.

Aleksa: Ja sam za onlajn ankete i onlajn peticije. Onlajn anketom možete dospeti do određenog broja ljudi uprkos tome što se ne viđate. Takođe, u anketama možete ostaviti jedno, dva pita-

nja otvorenim da oni sami upišu šta misle da su problemi. Onlajn peticije su dobre da na osnovu onoga što ste videli počnete da sakupljate ljude i da se zajedno organizujete. Ne treba očekivati instant rezultate, svaki put kad ulaziš u tako nešto moraš biti spreman da ćeš neko vreme da nailaziš na zid, ali ako jednom uradiš nešto kako treba iz toga posle kreće sve.

5. Tara: Šta je po tvom mišljenju uspešna borba za studentska prava? Da li misliš da zahtev treba da bude opšti i ambiciozan kao što je besplatno obrazovanje ili ipak nešto konkretno što je moguće ispuniti u datom trenutku?

Mihajlo: Treba postaviti konkretne zahteve kada do eskalacije dođe. Dok nema eskalacije, treba da se govori o nekim ključnim problemima u obrazovanju koji zapravo prouzrokuju sve osatlo, ali kada dođe do eskalacije onda treba gađati te konkretne probleme. Npr. bavite se poskuplje-

njem menze, domova, a objašnjavate kako je to rezultat određene politike u obrazovanju i društvu. Tako povezujete to jedno sa drugim, a konkretna stvar kojom se bavite okuplja studente da dođu na protest, na blokadu ili bilo kakvu sličnu akciju.

Aleksa: Zavisi šta ti je cilj. Uvek je dobro imati neke manje zahteve koji mogu da se ispune, jer je dobro imati pobede. Ljudi moraju s vremena na vreme da dobiju neke dobre vesti kako bi ostali motivisani. Ako jednu stvar zahtevate pa to ne bude ispunjeno, pa drugu, pa treću, videćete, ljudi će vremenom početi da se osipaju. To je i logično jer ljudi žele da ono što rade ima nekog smisla, a ne da uzaludno troše vreme. To je jedan način da se gleda uspešnost studentskih borbi, ali mislim da je uspešna svaka borba koja mobiliše makar 15–20 studenata. Sutra će ti ljudi sa tim iskustvom drugačije posmatrati svet, biće spremniji da dignu glas za neke druge teme.

Jelena: Teško je reći, na prvu lop-tu bih rekla da gde pobediš, tu je uspeh, ali... Učestvovala sam u nekim studentskim borbama koje nisu bile toliko uspešne, ali su omogućile da se kod nekih ljudi razvije svest o tome šta su sve problemi o kojima nisu do tad verovatno razmišljali. Mogu da kažem da je 90% aktivista i aktivistkinja levice prošlo kroz studentsku borbu. Što se tiče toga da li kretati od manjih ili većih zahteva, mislim da je to pitanje taktike i procene trenutka. Mislim da tu nema pravog odgovora od čega krenuti, jer svaki pristup

može da vodi ili ka totalnoj propasti ili ka nekom uspehu u smislu pobede ili osnaživanja ljudi. Iz moje perspektive i tada i sada, mnogo se energije tokom ovih protesta u kojima sam ja učestvovala (2007–2011) trošilo na te rasprave. Naravno da mogu da se postave neki zahtevi na višem nivou da bi se rešio neki konkretan, mali zahtev, ali neko ko nije profilisan kao aktivista neće videti u tome smisao na keca i onda je pitanje kako te dve perspektive mogu da komuniciraju na terenu. Ja mislim da je uvek bitnije početi bilo šta, nego ne raditi ništa.

